

De stem van het volk

De visie van inwoners van de Republiek op
stadhouder-koning Willem III
1688-1690

Pauline Pijl

Onderzoekseminar III

Glorious Revolution

Inhoudsopgave

Inleiding	2
1. Historiografie	5
1.1 Oorzaken van het Tweede Stadhouderloze tijdperk.....	5
1.2 Bevolking	6
1.3 Willem III.....	8
2. Pamfletten 1688	13
2.1 Inleiding	13
2.2 Thematiek.....	14
2.3 Engelse volk en edelen	15
2.4 Religie	16
2.5 Economie	18
2.6 Conclusie	19
3. Pamfletten 1690	21
3.1 Inleiding	21
3.2 Willem III en Amsterdam.....	21
3.3 Thematiek.....	24
3.4 Economie.....	25
3.5 Vrijheid	26
3.6 Conclusie	28
4. Conclusie	29
Bronnenlijst	31
Literatuurlijst	31
Artikelen	32
Internetbronnen.....	33

Inleiding

In 1702 overleed Willem III, koning van Engeland en stadhouder van de gewesten Holland, Zeeland, Gelre, Utrecht en Overijssel in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Willem III overleed kinderloos en had geen directe opvolger als stadhouder. Als gevolg daarvan kozen alle gewesten in de Republiek ervoor geen nieuwe stadhouder aan te stellen. De uitzondering waren Friesland en Groningen, want deze gewesten hadden sinds 1696 al een andere stadhouder, namelijk Johan Willem Friso van Oranje.

Dat er geen nieuwe stadhouder werd aangesteld in 1702, betekende dat de Republiek de Tweede Stadhoudersloze periode in ging, die zou duren tot 1747. In 1702 kwamen de door Willem III afgezette regenten weer aan de macht. Dat ging soms gepaard met onrusten, bijvoorbeeld in Amersfoort en Rhenen.¹ Het was een bewuste keuze van de gewesten om geen stadhouder aan te stellen. De gewesten hadden er ook voor kunnen kiezen om de testamentair erfgenaam van Willem III, Johan Willem Friso, tot stadhouder te benoemen, maar klaarblijkelijk wilden de meeste inwoners van de Republiek geen stadhouder meer.

De keuze voor de afschaffing van het stadhouderschap door de inwoners van de Republiek is opmerkelijk als je terug denkt aan het grote enthousiasme waarmee zij Willem III in 1672 aanstelden als stadhouder. Dit enthousiasme was opnieuw aanwezig in de Republiek in 1688 toen Willem III de expeditie naar Engeland ondernam. Het lijkt er op dat de relatie tussen Willem III en de inwoners van de Republiek pas verstoord raakte in de laatste veertien jaar van het leven van Willem III, toen hij naast stadhouder ook koning van Engeland was.

Om er achter te komen of het Tweede Stadhoudersloze tijdperk een gevolg was van een verstoorde relatie tussen Willem III en de inwoners van de Republiek is het belangrijk om een vergelijking te maken van de mening van de inwoners van de Republiek in twee verschillende jaren. De focus in deze vergelijking is het koningschap van Willem III. Er wordt daarom een vergelijking gemaakt tussen het jaar 1688, voor de kroning van Willem III, en na de kroning in het jaar 1690. Een groot verschil is bijvoorbeeld de houding van Willem III ten opzichte van de inwoners van de Republiek. Na aanvang van de expeditie in 1688 werden er in opdracht van Willem III pamfletten verspreid die de natuurlijke band tussen Engeland en de Republiek benadrukten. Daarmee probeerde Willem III de inwoners van de Republiek gunstig te stemmen.² Twee jaar later, in 1690, was Willem III inmiddels koning van Engeland en deed hij niet langer pogingen de inwoners van de Republiek gunstig te stemmen. Hij bracht al zijn tijd door in Engeland, maar probeerde tegelijkertijd invloed te houden in de Republiek.³ Hiervoor gebruikte hij zijn reeds verkregen koningschap dat hem de nodige pressiemiddelen verschafte. Dit zorgde voor frictie tussen Willem III en de regenten in de stad Amsterdam.

Het is essentieel dat er onderzoek wordt gedaan naar de vraag of door het koningschap van Willem III de verhouding tussen Willem III en de inwoners van de Republiek verslechterde, omdat dit een

---

¹ L. Cortenraede, *De Wijkse Regenten: Van Timmerman tot Rentenaar* (Utrecht 1983) 17.

² P. Dillion, *The last revolution. 1688 and the creation of the modern world* (Londen 2006) 209; Rietbergen, 'William III and England in Dutch historiography. 1688-9 to 1688-9' in: *The Anglo-Dutch Moment* (Cambridge 1991), 467.

³ J.I. Israel, *The Dutch Republic, Its rise, greatness and fall. 1477-1807* (Oxford 1995) 855.

belangrijke aanwijzing kan zijn voor de oorzaak van het Tweede Stadhoudersloze tijdperk. naar deze veranderde verhouding is tot nu toe bijna geen onderzoek naar gedaan, terwijl er een kans bestaat dat het Tweede Stadhoudersloze tijdperk een indirect gevolg was van de Glorieuze Revolutie. De intentie van dit onderzoek is om te achterhalen of het Tweede Stadhoudersloze tijdperk een voortvloeiende was van de Glorieuze Revolutie in 1688.

Historici hebben tot nog toe weinig onderzoek gedaan naar het Tweede Stadhoudersloze tijdperk. De verklaring van Jonathan Israel voor het Tweede Stadhoudersloze tijdperk is dat de Hollandse regenten liever zonder stadhouder regeerden.⁴ Hij gaat in zijn boek *The Dutch Republic* nauwelijks in op de reden waarom de Hollandse regenten liever zonder stadhouder regeerden. Volgens Israel wilden de regenten dat de "ware vrijheid" uit het vorige stadhouderloze tijdperk terugkeerde.⁵ Hij geeft geen verklaring waarom de regenten dat wilden. De verklaring van Robert Fruin was dat de stadhouder sinds 1688 alles had besloten en dat de regenten daarom zonder hem wilden regeren.⁶

Israel en Fruin spreken voortdurend over de elite uit de Republiek. Beide besteden geen aandacht aan de "gewone" man die het leeuwendeel vormde van de inwoners van de Republiek. De enige notie die Israel van de "gewone" man in de Republiek maakt is dat deze, op enkele conflicten na, rustig was onder de veranderingen in het politieke systeem.⁷ Het uitsluiten van dit deel van de bevolking is onzorgvuldig. De Republiek was weliswaar geen democratie, maar de inwoners speelden wel degelijk een rol in de besluitvorming. Michiel Reinders typeert de rol van de inwoners in de politiek als volgt: 'Alle burgers samen vormden een politieke gemeenschap, de "gemeente". De zeventiende- eeuwse Nederlandse politiek was een contract tussen overheid en burgers. Beide partijen hadden rechten en plichten. Een burgerplicht was deelname aan de schutterijen of burgerwachten. Wie aan alle burgerplichten voldeed, was lid van de gemeente en mocht ook eisen stellen aan de vroedschap (stadsbestuur).⁸ Als de inwoners van de Republiek zich aan de kant geschoven voelden door de regenten konden zij hun toevlucht nemen tot geweld. Een goed voorbeeld hiervan is het jaar 1672, toen het volk zich tegen de regenten keerden en Johan en Cornelis de Witt lynchten. Hiermee dwongen ze de regenten om Willem III stadhouder te maken.

Het is gecompliceerd om de mening van de "gewone" man in de Republiek te bestuderen. Beschikbare bronnen hiervoor zijn onder andere brieven, blijspelen en pamfletten. Om dit onderzoek in omvang te beperken is er voor gekozen om alleen pamfletten te bekijken. Veel van deze pamfletten zijn afkomstig van regenten. Regenten schreven pamfletten in een delicate stijl en met een ingewikkeldere woordenschat dan de "gewone man" in de Republiek gewend was. Wel populair onder de "gewone" man waren pamfletten waarin een conversatie werd gevoerd door twee tegenovergestelde karakters. De stijl en het taalgebruik maken snel duidelijk wie de doelgroep was van een pamflet, zelfs als de auteur anoniem was. Anonimiteit onder pamfletisten was namelijk zeer gebruikelijk. Er waren twee redenen om als auteur anoniem te blijven. Ten eerste om vervolging te

---

⁴ Israel, *The Dutch Republic*, 959.

⁵ Ibidem, 960.

⁶ R. Fruin, *Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek* (Den Haag 1922) 302.

⁷ Israel, *The Dutch Republic*, 962.

⁸ Een quote uit het proefschrift van M. Reinders, *Printed Pandemonium: The Power of the Public and Popular Political publications in the early modern Dutch Republic* (Rotterdam 2008) in een review op http://www.despinoza.nl/spinoza/leven/het_recht.shtml laatst gewijzigd op 29 november 2008, geraadpleegd op 23 augustus 2011.

ontlopen en ten tweede zodat auteurs voor beide kanten konden schrijven. Voor veel auteurs maakte het schrijven van pamfletten deel uit van hun broodwinning.⁹

Bij het onderzoek naar pamfletten is het belangrijk om te weten wat de functie van een pamflet was voor tijdgenoten. Reinders omschrijft de betekenis van pamfletten in zeventiende eeuw als volgt: 'Pamfletten zijn het best te omschrijven als opinierende drukwerken. Deze vaak anonieme, korte en in het Nederlands geschreven publicaties gaven commentaar op actuele gebeurtenissen'.¹⁰ Het schrijven en drukken van een pamflet was naast geweld het enige alternatief voor burgers om hun onvrede te laten blijken.¹¹ Pamfletten moeten dus niet worden gelezen als een moderne krant. Ze zijn sterk beïnvloed door propaganda en de commercie.¹² Op hun beurt beïnvloeden pamfletten veel mensen in de Republiek, want ondanks dat niet iedereen kon lezen in 1700 bereikte de inhoud van de pamfletten de meeste mensen in de Republiek.¹³

Bij de bestudering van pamfletten is het van belang om literatuur te raadplegen.¹⁴ Op deze manier wordt het eenvoudiger de pamfletten in de goede context te plaatsen. In hoofdstuk één wordt er gekeken wat de oorzaak was van het Tweede Stadhoudersloze tijdperk, de mening van de inwoners van de Republiek over Willem III in 1688. Één artikel dat er uitspringt in dit hoofdstuk is 'The Dutch Missions to England in 1689' van George Norman Clark. Daarnaast wordt er in hoofdstuk één aandacht besteed aan de visies van twee schrijvers op het leven van Willem III. Deze schrijvers zijn de Nederlander Wout Troost en de Brit Tony Claydon.

In hoofdstuk twee worden er drie geselecteerde pamfletten uit 1688 geanalyseerd. Bij het selecteren van de pamfletten speelt de doelgroep voor dit onderzoek, namelijk de "gewone" man, een grote rol. Daarnaast zijn er in ieder jaar twee pamfletten met contrasterende meningen. Daarbij wordt aangegeven welke van deze twee meningen de meest gangbare was. Om de diversiteit te vergroten is het derde pamflet er één die opvalt door afwijkende stijl. Op deze manier wordt geprobeerd een beeld te geven van wat de "gewone" inwoners uit de Republiek vonden van Willem III in 1688. In hoofdstuk drie wordt deze opzet herhaald, maar dan met een analyse van drie pamfletten uit 1690.

Dit onderzoek heeft tot doel te achterhalen of het Tweede Stadhoudersloze tijdperk een indirect gevolg was van de glorieuze revolutie van 1688. Het stelt hierbij de mening van de "gewone" inwoners van de Republiek centraal, omdat deze in 1672 van groot belang was bij het aanstellen van stadhouder Willem III. Er zal een vergelijking worden gemaakt van de mening van de 'gewone' man tussen 1688 en 1690. Met de "gewone" man worden de elite uitgezonderd. In het vervolg zal de "gewone" man worden aangeduid met de inwoners van de Republiek. Die inwoners van de Republiek krijgen in *De stem van het volk* een gezicht.

---

⁹ F. Deen, D. Onnekink and M. Reinders (ed.), *Pamphlets and politics in the Dutch Republic* (2011) 22.

¹⁰ M. Reinders, *Gedrukte Chaos. Populisme en moord in het rampjaar 1672* (Amsterdam 2010) 15.

¹¹ Reinders, *Gedrukte chaos*, 17 & 18.

¹² Deen e.a. (ed.), *Pamphlets and politics in the Dutch Republic*, 12 & 19.

¹³ J.L. Price, *The Dutch Society 1588-1713* (Harlow 2000) 183-184; J. Blaak, *Geletterde levens. Dagelijks lezen en schrijven in de Vroegmoderne Tijd in Nederland. 1624-1770* (Hilversum 2004) 137.

¹⁴ Deen e.a. (ed.), *Pamphlets and politics in the Dutch Republic*, 7,8,12,20.

1. Historiografie

Om de pamfletten in de juiste context te plaatsen is literatuur van groot belang. Het laat zien wat voor onderzoek er al is gedaan en waar nog aandacht aan moet worden besteed. Er zijn legio publicaties te vinden over koning Willem III en de Glorieuze Revolutie.¹⁵ Veel van deze publicaties zijn geschreven door schrijvers uit Angelsaksische landen. Zodoende is er maar weinig literatuur over Willem III en de Glorieuze Revolutie vanuit Nederlands perspectief geschreven.¹⁶ In dit literatuuronderzoek ligt de focus op literatuur over de oorzaken van het Tweede Stadhoudersloze tijdperk, de mening van tijdgenoten over Willem III vooral op die van de inwoners van de Republiek en de mening over Willem III in retrospectief. Binnen deze drie onderwerpen vindt een dialoog plaats tussen verschillende schrijvers.

1.1 Oorzaken van het Tweede Stadhoudersloze tijdperk

Tot nog toe is er over de oorzaken van het Tweede Stadhoudersloze tijdperk niet veel geschreven. Er zijn in slechts enkele overzichtswerken van de Nederlandse geschiedenis aanwijzingen te vinden voor het niet opnieuw aanstellen van een stadhouder. De discussie kent twee terugkerende verklaringen, namelijk; er is in 1702 geen nieuwe stadhouder aangesteld uit angst voor een wederom te machtige stadhouder of omdat regenten hun eigen positie wilden verbeteren. Andere verklaringen zijn dat de regenten genoeg hadden van de regeringsreglementen en frauduleus bestuur, of dat zij een stadhouder onnodig vonden.

Veel verklaringen zijn niet eenduidig. Een voorbeeld hiervan is de Amerikaanse schrijver Stephen Baxter. Hij wijst er in zijn boek *William III* op dat naast de angst voor een te machtige stadhouder, de Republiek zich in een neerwaartse spiraal bevond en met weemoed terugkeek naar de bloeitijd ten tijde van het Eerste Stadhoudersloze tijdperk (1650 - 1672). Ook was er volgens Baxter rond 1702 een machtsvacuüm in Europa.¹⁷ Er was geen sprake van een grootmacht die het in Europa voor het zeggen had. Dat had als gevolg dat de regenten geen noodzaak zagen voor het aanstellen van één sterke man die de inwoners uit de verschillende gewesten in de Republiek verbond.

Een andere angst van de regenten die ten grondslag lag aan het Tweede Stadhoudersloze tijdperk, was dat de regenten bang waren dat als het stadhouderschap erfelijk zou worden de beoefenaars van het ambt zouden vervallen tot excentriciteit, zoals het geval was aan het Franse hof.¹⁸ Toch speelde er vaak meer mee dan angst. De regenten die bij de Staatsen hoorden zagen in de macht van de stadhouder voornamelijk een bedreiging. Voor hen waren vrijheid en tolerantie erg belangrijk.¹⁹ Uit deze waarden kwam het ideaal van de "Ware Vrijheid" voort. De "Ware Vrijheid" houdt in dat de

---

¹⁵ T. Claydon, *William III* (Londen 2002); T. Claydon, *William III and the godly revolution* (Cambridge 1996); D.W. Hayton, 'Williamite Revolution in Ireland, 1688 - 91' in: J.I. Israel (red.), *The Anglo-Dutch moment. Essays on the Glorious Revolution and its world impact* (Cambridge 1991); C. Kilpatrick, *William of Orange. A dedicated life. 1650 - 1702* (Belfast 1998); H. Horwitz, *Parliament, policy and politics in the reign of William III* (Manchester 1977); W. Troost, *Stadhouders-Koning Willem III. Een politieke biografie* (Hilversum 2003)

¹⁶ H. van den Boer en J.I. Israel 'William III and the Glorious Revolution in the eyes of Amsterdam Sephardi writers: the reactions of Miguel de Barrios, Joseph Penso de la Vega and Manuel de Leão' in: J.I. Israel (red.), *The Anglo-Dutch moment. Essays on the Glorious Revolution and its world impact* (Cambridge 1991); Japikse, *Prins Willem III Stadhouders-Koningdeel I* (Amsterdam 1930); C.H. Slechte, 'De propagandacampagnes voor Koning-Stadhouders Willem III. Een verkenning' in: *Jaarboek Oranje-Nassau museum 2002* (Den Haag 2002).

¹⁷ S.B. Baxter, *William III* (Londen 1966), 398.

¹⁸ G. Mak e.a., *Verleden van Nederland* (Amsterdam 2008) 255.

¹⁹ J.A.H. Bots 'Aan de vooravond van de Verlichting' in: A.G.H. Bachach, J.P. Sigmond en A.J. Veenendaal jr., *Willem III. De stadhouder-koning en zijn tijd* (Amsterdam 1988) 89.

macht binnen de Staten niet gedeeld werd met de stadhouder, maar dat de macht alleen lag bij de regenten in de Staten Generaal. Deze situatie kwam voor tijdens het Eerste Stadhouderloze tijdperk en herhaalde zich tijdens het Tweede Stadhouderloze tijdperk.

Over de regenten van de 17^e en 18^e eeuw zijn enkele vergelijkende studies geschreven door bijvoorbeeld Daniël Roorda.²⁰ Uit deze vergelijkingen komt steeds naar voren dat de regenten zich in de 18^e eeuw erg terugtrokken in hun eigen klasse. De regentenklasse vormde een oligarchie. Zij waren geen handelaren meer die daarnaast de functie van regent bekleedde. In de achttiende eeuw rentenierden de regenten. De regenten leken niet meer de wereld te willen verbeteren, maar richtten zich vooral op het verbeteren van hun eigen positie.²¹

Veel van deze regenten waren afgunstigaloers, omdat zij buiten Willem III zijn smalle groep van begunstigen vielen. Ze waren niet gewend op het tweede plan te staan in de Republiek en wilden graag de macht terug.²² Er waren naast deze afgunstige regenten meer mensen die hun eigen belangen beter vertegenwoordigd wilden zien door de burgerij meer invloed te geven of door zelf de macht te grijpen.²³ In *De algemene geschiedenis van de Nederlanden* staat dat na de dood van Willem III de regenten meteen de door de stadhouder opgelegde regeringsreglementen afschaften. Daarnaast koesterde zij een grote weerzin tegen het frauduleuze bestuur van de stadhouder.²⁴

In zijn boek *Nederland* geeft Han van der Horst een aanvulling op de theorie in *De algemene geschiedenis der Nederlanden* dat de regenten het stadhouderschap afschaften om hun eigen positie te verbeteren. Hij schrijft dat het stadhouderschap geruisloos kon worden afgeschaft doordat de bevolking van de Republiek onverschillig tegenover de stadhouder stond. Van Willem III zijn grote populariteit, die hij had verworven als redder in het rampjaar 1672 en door koning te worden van Engeland in 1689, was ten tijde van zijn dood in 1702 weinig over.²⁵

Het overgrote deel van de schrijvers ziet dus de oorzaak van het Tweede Stadhouderloze tijdperk in de machtszucht van regenten.²⁶ Angst speelt bij de meeste een ondergeschikte rol net als de ergeris over de regeringsreglementen, de frauduleuze administratie en de internationale situatie die een stadhouder volgens enkelen overbodig maakte. Toch hebben al deze aanwijzingen voor de oorzaken van het Tweede Stadhouderloze tijdperk weinig diepgang. De rol van de inwoners van de Republiek is onderbelicht.

1.2 Bevolking

De inwoners van de Republiek spelen in de literatuur over de afschaffing van het stadhouderschap geen rol. Er wordt wel over hen geschreven tijdens de expeditie naar Engeland en bij de kroning van Willem III. De berichtgeving over de stemming onder de inwoners van de Republiek in 1688 en 1689 is niet eensgezind. De grootste groep schrijvers is van mening dat de inwoners van de Republiek enthousiast waren over Willem III en het koningschap van Willem III. Alleen de historicus Jonathan

---

²⁰ D.J. Roorda, *Rond Prins en Patriciaat. Verspreide opstellen door D.J. Roorda* (Weesp 1984), 54-68.

²¹ Cortenraede, *De Wijkse Regenten*, 5.

²² Roorda, *Rond Prins en Patriciaat*, 189.

²³ D.P. Blok e.a. (red.), *De Algemene Geschiedenis der Nederlanden* deel 9 (Bussum 1980) 16.

²⁴ Blok e.a. (red.), *De Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 16.

²⁵ H. van der Horst, *Nederland. De Nederlandse geschiedenis van de prehistorie tot nu* (Amsterdam 2000) 234-237.

²⁶ Blok e.a. (red.), *De Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 16; Van der Horst, *Nederland*, 234-237; Israel, *The Dutch Republic*, 959-960; Roorda, *Rond Prins en Patriciaat*, 189.

Israel is van mening dat de bevolking niet enthousiast was. De middenweg tussen Israel en zijn collega's wordt gekozen door George Clark.

Positieve geluiden over het koningschap van Willem III zijn te horen vanuit de groep van de Sefardische joden die voornamelijk in Amsterdam woonde. Deze Spaanse en Portugese joden waren gebaat bij Willem III zijn oorlogspolitiek. De groep werkte veelal in de financiële sector en verdiende aan de leningen die Willem III afsloot. Verder waren zij gebaat bij de godsdienstvrijheid binnen de Republiek. De Sefardische dichters gebruikten Bijbelse metaforen om de grootheid van Willem III kracht bij te zetten. De dichter Joseph Penso de la Vega schrijft over de triomftocht die werd georganiseerd voor Willem III op 5 februari 1691 in Den Haag. Hij beschrijft dat de aanwezige bevolking applaudisseerde voor de nieuwe koning en zijn verworven functie door veel inwoners van de Republiek werd gevierd.²⁷

Daniël Roorda schrijft niet over één specifieke groep, maar wel dat de inwoners van de Republiek in eerste instantie allemaal erg enthousiast waren over de hechtere alliantie. De inwoners van de Republiek dachten dat dit het einde was van hun strubbelingen met de Engelsen. Nu kunnen wij echter zien dat het koningschap van Willem III juist het begin was van meer onrust voor de Republiek.²⁸ Dit inzicht kwam niet heel snel, maar is met de tijd van de alliantie gegroeid.

Roorda volgt hierin de historicus Fruin uit het begin van de twintigste eeuw. Fruin schrijft dat Willem III naar Engeland 'overstak' om het land te gebruiken in zijn buitenlandse politiek ten gunste van de Republiek.²⁹ Het gevolg van de oversteek en het daarop aansluitende koningschap was dat hij ook meer macht kreeg binnen de Republiek. Het is mogelijk dat deze macht niet werd gebruikt zoals de inwoners van de Republiek hadden gehoopt en dat zij teleurgesteld waren.

Roorda geeft hiermee aan dat de omstandigheden tijdens het dertienjarige koningschap van Willem III veranderden. Er zou voor de Republiek, die zijn rijkdom voornamelijk dankte aan de handel, een lastige tijd volgen. Dit kwam door de mercantilistische politiek van Lodewijk XIV en de negenjarige oorlog (1688 – 1697) met Frankrijk. Het zou kunnen dat de populariteit van Willem III daalde doordat "zijn" oorlog de Republiek een moeilijke tijd bezorgde. Van der Horst observeerde dat het enthousiasme uit 1688 was veranderd in onverschilligheid in 1702.

Israel betoogt daarentegen dat Willem III bij het aantreden van zijn koningschap in Engeland al niet populair was onder de inwoners van de Republiek. De Britse schrijver neemt de steden Amsterdam, Leiden en Rotterdam als voorbeelden om zijn overtuiging te illustreren. Er was in 1689-1690 in deze steden veel verzet tegen de vergaande bemoeienis van de stadhouder in de steden, bijvoorbeeld in het kiezen van regenten. Hierop wonnen de Staatsen meer aandacht met hun idee van "Ware Vrijheid."³⁰

De middenweg in deze discussie over de populariteit van Willem III onder de inwoners van de Republiek ten tijde van het aantreden van Willem III als koning van Engeland vinden we terug in het artikel van G.N. Clark. Deze schrijver schrijft als enige hoe het koningschap van Willem III in de

---

²⁷ H. den Boer & J.I. Israel, 'William III and the Glorious Revolution in the eyes of Amsterdam Sephardi writers' in: *The Anglo-Dutch Moment* (Cambridge 1991) 448, 455-458.

²⁸ Roorda, *Rond Prins en Patriciaat*, 133.

²⁹ Fruin, *Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek*, 300.

³⁰ Israel, *The Dutch Republic*, 857.

Republiek werd ontvangen. Het artikel vergelijkt drie pamfletten uit 1689 met elkaar. Uit deze vergelijking wordt duidelijk dat lang niet iedereen stond te juichen boverij het koningschap van Willem III. Dat is een andere situatie dan die van der Horst schetst over 1689, waarin hij veronderstelt dat de bevolking razend enthousiast was.³¹

Clark laat zien dat de achtergrond van de schrijvers van de pamfletten van invloed was op hun mening over het koningschap van stadhouder Willem III. In het artikel legt Clark de nadruk op de gevolgen van het koningschap voor de alliantie en met name op het handelsaspect. Hij geeft aan dat er een verschil is tussen de benadering van de Engelsen en de Nederlanders van de Nederlands-Engelse alliantie namelijk dat, 'For the English the Dutch alliance came as a by-product of home affairs.'³² De alliantie was voor de Engelse dus een bij-product van de revolutie. Voor de Nederlanders was de alliantie juist het hoofdoel van de revolutie.

Op Clark na neemt geen enkele schrijver de opinie van de Nederlandse bevolking als uitgangspunt. De Nederlanders Roorda, Rietbergen en van der Horst merken weliswaar op dat Willem III bij aanvang van zijn koningschap populair was, maar zij geven daarbij geen of duidelijk geannoteerde bronnen.³³ De Sefardische joden maakte deel uit van de bevolking in de Republiek, maar zij vormden echter een kleine groep. Daarnaast hadden zij veel baat bij de politiek van Willem III. Het is daarom van belang te onthouden dat er niet alle inwoners van de Republiek enthousiast waren over Willem III.

1.3 Willem III

Over het leven van Willem III zijn boeken geschreven door Nederlandstalige en Engelstalige schrijvers. De meest recente Nederlandstalige publicatie is de biografie van Wout Troost, een leerling van Daniel Roorda, uit 2005. De meest recente Engelstalige publicatie, *William III* is geschreven door de Brit Tony Claydon. Deze twee toonaangevende schrijvers verschillen van mening over hoe succesvol Willem III was als stadhouder-koning.

Troost is van mening dat Willem III, beoordeeld op zijn leiderschap in de Republiek geen succesvolle stadhouder was op economisch gebied. Willem III voerde veel oorlogen die de belastingdruk op de inwoners liet stijgen.³⁴ De stadhouder heeft volgens Troost niets toegevoegd of verbeterd in de Republiek. Hij had slechts geprobeerd te behouden wat er was.³⁵ Troost heeft hiermee dezelfde visie als Hajo Brugmans, de schrijver van de *Geschiedenis van Nederland*, gepubliceerd in de jaren '30 van de vorige eeuw.³⁶

Troost geeft in de conclusie van zijn boek aan dat Willem III voor Engeland van grotere waarde was doordat hij het politieke systeem wist te hervormen. Zijn grootste daad voor de Republiek was het

---

³¹ G.N. Clark, 'The Dutch Missions to England in 1689' *The English Historical Review* (1920) Vol. 35 No 140, 529-557.

³² Ibidem, 534.

³³ Van der Horst, *Nederland*, 234-237; P.J.A.N Rietbergen, 'A fateful alliance? William III and Engeland in Dutch historiography, 1688-9 to 1988-9' in Israel, *The Anglo-Dutch Moment* 467; Roorda, *Rond Prins en Patriciaat*, 133.

³⁴ Troost, *De Stadhouder-Koning Willem III*, 295.

³⁵ Ibidem, 295.

³⁶ H. Brugmans, 'Willem III en zijn jongste biograaf', *Tijdspiegel* (1902) part 1, 289-321; D.Onnekink, Review 'William III, the Stadholder-King. A political Biography by W. Troost' *The Journal of Modern History* (2007) volume 79, No 4.

verslaan van Frankrijk in 1672.³⁷ In dat jaar werd de Republiek aangevallen door Engeland, Frankrijk en een aantal bisdommen uit het huidige Duitsland zoals Keulen. Door de oorlog met deze landen werd de handel in de voorheen rijke Republiek ernstig belemmerd. Het volk was verbolgen en uitte zijn onvrede op de regenten, waar Johan de Witt de bekendste van was.³⁸

Johan de Witt en de meeste regenten behoorden in het begin van 1672 tot de Staatse partij. Deze partij werd in de loop van 1672 minder machtig terwijl de partij van de Orangisten sterker werd. De Staatse partij wilde geen stadhouder in de Republiek. De Orangisten wilden daarentegen wel een stadhouder en steunden Willem III. De regenten in de Staten Generaal besloten in februari 1672 om Willem III aan te stellen als aanvoerder van het leger en de vloot. Zo hoopten zij de onrust onder de bevolking te bestrijden. Het bleek niet genoeg en in juli werd hij ook als stadhouder aangesteld. 1672 was een rampjaar voor de Republiek, maar niet voor Willem III, hij werd in dat jaar eindelijk deelnemer in het politieke leven van de Republiek.³⁹

Claydon ziet de benoeming van Willem III tot stadhouder als een grote persoonlijke prestatie van Willem III. Claydon benadrukt in zijn boek uit 2002 dat Willem III ondanks de slechte vooruitzichten bij het begin van zijn leven een mooie carrière heeft gehad. Claydon betoogt zelfs dat deze slechte start Willem III juist geschikt en succesvol maakte als koning van Groot-Brittannië.⁴⁰ Willem III had volgens Claydon geleerd van de fouten van zijn vader, Willem II. Stadhouder Willem II had zijn schoonvader, de Engelse koning Karel I veel geld geleend voor zijn strijd in de burgeroorlog aldaar. Karel I was in de Republiek niet geliefd en de steun van Willem II aan zijn schoonvader maakte Willem II niet geliefd in de Republiek. Dit gevoel werd door Willem II versterkt toen hij de stad Amsterdam wilde binnenvallen in 1650. Willem II probeerde op deze manier de meningsverschillen tussen hem en het gewest Holland beslechten. Deze staatsgreep mislukte, en een paar maanden later zou Willem II overlijden. De gevolgen van de staatsgreep waren een verlies van geld en macht voor het huis van Oranje. Daarnaast werd de zoon, Willem III, niet benoemd tot stadhouder bij zijn geboorte.⁴¹

Het doel van Willem III was het prestige dat de Oranjes voorheen bezaten terug te winnen. Één van de dingen die stadhouder Willem III deed om meer macht te verkrijgen was te trouwen met zijn nicht Maria II op 4 november 1677. Dit huwelijk zou kinderloos blijven. Maria II was net als Willem II ook familie van Karel I. De band tussen de Oranjes en het Engelse koningshuis werd door het huwelijk formeel versterkt. Informeel werden de banden echter niet hechter. Jacobus II, de vader van Maria II, stond onwelwillend tegenover de protestantse, anti-franse Willem III.⁴² De afkeer van zijn schoonvader werd veroorzaakt door de successen uit de eerste jaren het stadhouderschap van Willem III. Willem III boekte in deze jaren belangrijke overwinningen op Engeland, Frankrijk en de bisdommen. Hij dankte deze met name aan zijn succesvolle admiraal Michiel de Ruyter. De overwinningen van de Ruyter leverden Willem III de nodige populariteit op. Verder breidde Willem III

---

³⁷ Troost, *De Stadhouder-Koning Willem III*, 299.

³⁸ Israel, *The Dutch Republic*, 802.

³⁹ Israel, *The Dutch Republic*, 796-806; Dillon, *The last revolution*, 45.

⁴⁰ T. Claydon, *William III*, 9, 18, 26; Dillon, *The last revolution*, 43.

⁴¹ Claydon, *William III*, 9-11.

⁴² Dillon, *The last revolution*, 47-48.

binnen de Republiek zijn macht uit door alleen Orangisten en vrienden aan te wijzen in bestuursfuncties. De Staatsen werden op deze manier buitenspel gezet.⁴³

Desondanks verliep het stadhouderschap van Willem III tussen 1672 en 1688 wisselend. De Staatsen bleven zich verzetten tegen de stadhouder, met name in periodes van vrede. De onlusten begonnen in 1677, één jaar voordat de vrede van Nijmegen werd gesloten. Het was vooral in het gewest Holland waar het in de steden onrustig was. In de steden Delft, Amsterdam en Leiden ondervond de stadhouder tussen 1677 en 1685 weerstand. Zij verzetten zich vooral tegen het voorrecht dat de stadhouder had om regenten en burgemeesters aan te stellen.⁴⁴

Toen in Europa de politieke onrust toenam zag Willem III kans zijn positie te verbeteren en bemachtigde meer invloed binnen de Republiek. Hij stuurde aan op een invasie van Engeland. Dat was niet alleen in het voordeel van de Republiek, maar vooral van Willem III persoonlijk. In tijden van oorlog was zijn positie van aanvoerder van het leger en de vloot meer waard dan in tijden van vrede.⁴⁵ In oorlogstijd had hij als opperbevelhebber van het leger en de vloot beschikking over meer geld. Daarnaast waren de leden van de Staten sneller bereid naar Willem III te luisteren en hem te ondersteunen.

De invasie naar Engeland ving aan met de landing op Torbay die plaatsvond op 5 november 1688. De invasie was op dat ogenblik vanuit het oogpunt van de Republiek gezien erg succesvol. Willem III werd met zijn vrouw Maria II op 13 februari 1689 tot koning en koningin gekroond. Volgens Troost was het nooit de intentie van Willem III om koning te worden. Het doel van Willem III was om een samenwerking van Frankrijk en Engeland te voorkomen, zoals in 1672 het geval was.⁴⁶ Na de kroning bracht Willem III veel tijd door in Engeland. Zijn eerste bezoek in de Republiek legde hij af in februari 1691. Zijn terugkeer in de Republiek werd gevierd met een triomftocht en andere festiviteiten in Den Haag.⁴⁷ Deze festiviteiten stonden in schril contrast met de verhouding tussen Willem III en de regenten in de Republiek. Voor zijn kroning was er vaak onenigheid tussen de regenten en de stadhouder. Deze onenigheid leek na 1688 toe te nemen, met name tussen Willem III en Amsterdam.

Er waren conflicten over het aanstellen van regenten, geheime vredesonderhandelingen met Frankrijk en over een belastingverhoging in 1696. Deze conflicten speelden zich vooral af tussen de stadhouder en de regenten van de stad Amsterdam.⁴⁸ De stad en stadhouder hadden andere belangen. Amsterdam was niet gebaat bij oorlog omdat haar economie afhankelijk was van de handel. De regenten uit Amsterdam waren daardoor minder bereid bij te dragen aan de oorlog. Zij waren ook toeschietelijker in vredesonderhandelingen doordat ze meer gebaat waren bij vrede. Dit standpunt botste met Willem III die in tijden van oorlog aanvoerder was van het leger en de vloot.

---

⁴³ Israel, *The Dutch Republic*, 807-854.

⁴⁴ Israel, *The Dutch Republic*, 825-840.

⁴⁵ Ibidem, 842-843.

⁴⁶ S. Pincus, *1688. The first modern revolution* (New Haven 2009) 226-228; Troost, *De Stadhouder-Koning Willem III*, 199.

⁴⁷ H. den Boer & J.I. Israel, 'William III and the Glorious Revolution in the eyes of Amsterdam Sephardi writers', 456.

⁴⁸ P. Geyl, *The Netherlands in the Seventeenth Century. Part Two 1648-1715* (Londen 1964) 257-267; Troost, *De Stadhouder-Koning Willem III*, 247-250; Israel, *The Dutch Republic*, 854-859.

Door dit aanvoorderschap kreeg hij meer macht in oorlogstijd.⁴⁹ Verder zag Willem III niets in een halfslachtige vrede waardoor hij de macht van Frankrijk niet definitief kon indammen.⁵⁰

Door de botsende belangen van Willem III en de Republiek, met name Amsterdam, bleven de conflicten tussen beiden bestaan tot de dood van Willem III in 1702. Blijkbaar was het misgenoegen over deze conflicten zo groot dat de regenten van de Republiek besloten om na de dood van Willem III geen nieuwe stadhouder aan te stellen. Troost draagt voor het falen van Willem III als stadhouder enkele verzachtende omstandigheden aan. Bijvoorbeeld dat het succes van de Republiek in de Gouden Eeuw deels te danken was aan het machtsvacuüm in Europa door de binnenlandse problemen in Frankrijk en Engeland.

Na 1672 waren deze onrusten geluwd en richtten de grootmachten zich weer op hun buitenlandse politiek.⁵¹ Daarnaast was de vraag naar goederen internationaal geslonken door de gekrompen bevolking. Frankrijk en Engeland lanceerden in reactie hierop een mercantilistische politiek met hoge importtarieven. Deze maatregelen troffen de Republiek zwaar, omdat de grootste afzetmarkten Engeland en Frankrijk waren.⁵² Bovenop de ongunstige economische veranderingen kwamen nog de hoge schulden voor de Republiek door de vele oorlogen die Willem III voerde. Deze oorlogen zorgden niet voor een ommekeer, maarverzwaarden juist de economische malaise. Troost concludeert dat onder leiding van Willem III de Republiek van een grootmacht degradeerde naar een land in de middenmoot. Hij erkent het succes van Willem III in Engeland in de verbeteringen die hij doorvoerde in hun vloot en hun politieke systeem. Volgens Troost zit de waarde van Willem III voor de Republiek vooral in zijn redding 1672.⁵³ Hoewel Troost dus de lastige omstandigheden van Willem III erkent, blijft hij er bij dat Willem III geen succesvolle leider van de Republiek was.

De Nederlander Troost evalueert het leiderschap van Willem III voornamelijk op zijn prestatie als stadhouder en in mindere mate als koning. Het meetinstrument is de economische welvaart en machtspositie van de Republiek in rond 1650 als de Republiek op zijn hoogtepunt zit. De Engelsman Claydon evalueert Willem III op de carrière die hij maakte. Claydon neemt hierbij als uitgangspunt vooruitzichten van Willem III bij zijn geboorte. Claydon beoordeeld Willem III enkel op zijn prestaties in Engeland en Ierland. De band van Willem III met de Republiek ziet hij vooral als een leerschool die hem tot een goede koning maakte. Claydon zegt niets over de situatie in de Republiek of de invloed van Willem III daarop.⁵⁴

De afkomst van Troost en Claydon lijkt een rol te spelen in het eindoordeel over Willem III. Beide zijn het er over eens dat Willem III als koning van Engeland een grote bijdrage leverde aan de politieke stabiliteit in het land. Claydon lijkt overwegend positief in zijn oordeel over Willem III, terwijl Troost over de rol van Willem III in de Republiek niet positief is. In beide boeken over Willem III blijft het onduidelijk wat de bevolking in de Republiek dacht over het koningschap van Willem III in de Republiek. Gezien het oproer in 1696 leken zij niet tevreden over de politiek van Willem III. De vraag

---

⁴⁹ Geyl, *The Netherlands in the Seventeenth Century*, 257.

⁵⁰ R. Bastiaanse en H. Bots, *Glorieuze Revolutie. De wereld van Willem & Mary* (Den Haag 1988), 41.

⁵¹ Troost, *De Stadhouder-Koning Willem III*, 297. Troost noemt hier omstandigheden die ook zijn genoemd in de biografie William III van Baxter, *William III*, 398 – 399.

⁵² Troost, *De Stadhouder-Koning Willem III*, 297.

⁵³ Troost, *De Stadhouder-Koning Willem III*, 262, 298-299.

⁵⁴ Claydon, *William III*, 188-189.

blijft: speelde het koningschap van Willem III een rol in de ommezwaai in de beoordeling van Willem III door de bevolking in de Republiek.

2. Pamfletten 1688

2.1 Inleiding

Literatuur over Willem III en 1688 is vaak geschreven vanuit Engels perspectief. Er is veel geschreven over hoe de Engelse bevolking de komst van Willem III ervaarde, wat de gevolgen van zijn komst waren voor de Engelsen en hoe de Engelsen Willem III waardeerden.⁵⁵ Ofschoon Engeland te maken kreeg met een buitenlands leger op eigen bodem, had de expeditie ook gevolgen voor de Republiek. Deze gevolgen kunnen het beeld van de inwoners van de Republiek over Willem III hebben beïnvloed. Het is relevant om te weten wat de inwoners van de Republiek van Willem III vonden in 1688, omdat deze gebeurtenis een omslagpunt zou kunnen zijn in de publieke opinie over Willem III. Dit omslagpunt zou er een zijn waarop het enthousiasme uit 1672 omslaat in de negatieve gevoelens van de inwoners van de Republiek die zijn waar te nemen bij de dood van Willem III in 1702. Er wordt als Willem III kinderloos overlijdt immers geen nieuwe stadhouder aangesteld, waarmee het Tweede Stadhoudersloze tijdperk aanvangt.

De waardering voor Willem III door de inwoners van de Republiek blijft onderbelicht in de literatuur. Veel pamfletten uit dit jaar waren afkomstig van schijvers die in opdracht van Willem III schreven. Deze pamfletten probeerden de inwoners van de Republiek te laten geloven dat de Engelsen werden onderdrukt door Jacobus II. Willem III was in deze pamfletten de redder van de Engelsen en het protestantse geloof.⁵⁶ Toch waren er volgens Henk Slechte ook lovende pamfletten over Willem III die geen deel uitmaakten van de propaganda campagne van Willem III. Er is meer literatuur over de gedachten van de inwoners van de Republiek gedurende het eerste gedeelte van het leven van Willem III. Bij zijn geboorte in 1650 was hij niet geliefd, maar in 1672 was Willem III de held van de Republiek.⁵⁷ Was dit enthousiasme om hem zestien jaar later, ten tijde van de expeditie, nog steeds aanwezig?

In 1688 stond Willem III in het middelpunt van de belangstelling in de Republiek. Door de grote hoeveelheid informatie konden de inwoners van de Republiek zich relatief goed informeren en hadden zij de kans om zich een duidelijk beeld van de intenties van Willem III te vormen. De consequenties van de expeditie van Willem III naar Engeland waren voor de inwoners van de Republiek nog niet duidelijk. Één van deze gevolgen was een alliantie met Engeland. Een ander gevolg was de verandering in de machtsverhouding tussen Willem III en de Staten Generaal. De expeditie zorgde voor een vergroting van de macht van Willem III ten koste van de Staten Generaal. Hij kreeg een leger tot zijn beschikking en meer materiaal dan in voorgaande jaren, zoals schepen.⁵⁸ Gezien het verleden is het opvallend dat de Staten Generaal en daarmee indirect de Staten van Holland de expeditie toestond en financierde en daarmee Willem III de kans gaf zijn macht uit te breiden.

Voor 1672 waren de Staatsen machtig en streefden zij naar “ware vrijheid”, met andere woorden een pure Republiek waarin geen plaats was voor een stadhouder. Toen in 1672 Willem III tot

---

⁵⁵ Baxter, *William III*, 399-401

⁵⁶ Slechte, ‘De propagandacampagnes voor Koning-Stadhouder Willem III’, 71, 79.

⁵⁷ T. Perlot, *De Staten van Utrecht en Willem III. De houding van de Staten van Utrecht tegenover Willem III tijdens het eerste Stadhoudersloze tijdperk 1650 – 1672* (Utrecht 2000); Japikse, *Prins Willem III dl I*; Baxter, *William III*; Troost, *De Stadhouder-Koning Willem III*.

⁵⁸ N. Japikse, *Prins Willem III. De Stadhouder-Koning deel II* (Amsterdam 1930) 238.

stadhouder werd benoemd bleef de rol van de stadhouder vaak een punt van discussie tussen de Orangisten en de Staatsen. Beide partijen waren het er over eens dat de functie van stadhouder niet mocht lijken op die van een absolute vorst.⁵⁹ De Raad van State moest Willem III controleren, waardoor hij zijn macht niet kon uitbreiden. De goedkeuring van de expeditie door de Raad van State geeft aan dat de leden van de Raad van State en de inwoners van de Republiek Willem III vertrouwden.

Op de artikelen van Henk Slechte en George Clark na bestaat er geen literatuur over wat de inwoners van de Republiek van Willem III vonden in 1688. Wel zijn er pamfletten beschikbaar die ons meer kunnen vertellen over de belevingswereld van de bewoners. De pamfletten geven ons de mogelijkheid hun wensen en verwachtingen te leren kennen. Volgens de Knuttel catalogus zijn er 536 pamfletten uit 1688 beschikbaar. Daaruit zijn er drie geselecteerd: De geselecteerde pamfletten zijn *Copy van een brief. Geschreven uyt Antwerpen den 9 December, Ter eeren van sijn Alderdoorlugtigste Hoogheyd Wilhelm de III. Prince van Orange en Trouhertige waerschouwingh van Broeder Evert, Aen Broeder Knelis, Over de Nieuwe Tijding uyt Engeland*.⁶⁰ Deze pamfletten zijn geselecteerd aan de hand van de criteria omschreven in de inleiding. Zo zijn deze drie pamfletten geschreven voor de inwoners van de Republiek en niet voor de elite. Daarnaast is er sprake van twee pamfletten met auteurs die een contrasterende mening hebben. Zo is het pamflet *Ter eeren van sijn Alderdoorlugtigste* een lofzang over Willem III.⁶¹ Een dergelijk pamflet was veel voorkomend in 1688. Een op het eerste oog negatief pamflet is *Trouhertige waerschouwingh*.⁶² Het derde pamflet valt op door de ongebruikelijke neutrale weergave van de feiten gegeven in *Copy van een brief*.⁶³

2.2 Thematiek

Alle drie de pamfletten gaan over de expeditie van Willem III naar Engeland. De pamfletten snijden verschillende thema's aan, zoals het de reactie van het Engelse volk en de edelen op de komst van Willem III, maar ook over de rol die religie speelde in de motivatie voor de expeditie. De algemene economische situatie van de Republiek en de financiering van de expeditie worden vermeden in alledrie de pamfletten. Het is opmerkelijk dat daar geen aandacht aan wordt besteed in de pamfletten, want de financiering van de expeditie werd betaald met de belasting van de inwoners van de Republiek. Daarnaast is ook de financiële steun van Amsterdam tegenstrijdig met eerdere conflicten tussen de stad en Willem III.⁶⁴ Ondanks dat de onderwerpen financiering en de economische situatie niet voor komen in de geselecteerde pamfletten is het de moeite waard aandacht aan beide zaken te besteden. De economische situatie waarin de Republiek zich bevond aan de vooravond van de expeditie speelde immers een grote rol in de overweging om de expeditie te ondernemen. De inwoners van de Republiek moesten meer belasting betalen om de expeditie te kunnen financieren. De keuze voor het weglaten van een thema is zeer bepalend voor de manier waarop Willem III wordt neergezet. Het is belangrijk om daar over na te denken, want de manier

---

⁵⁹ J. Stern, *Orangism in the Dutch Republic in word and image, 1650-1675* (Manchester 2010) 32.

⁶⁰ Za, 'Copy van een brief. Geschreven uyt Antwerpen den 9 December' 1690, Knuttel catalogus 12833A; Za, 'Ter eeren van sijn Alderdoorlugtigste Hoogheyd Wilhelm de III. Prince van Orange' 1690 Knuttel catalogus 13031; Za, 'Trouhertige waerschouwingh van Broeder Evert, Aen Broeder Knelis, Over de Nieuwe Tijding uyt Engeland' 1690 Knuttel catalogus 12964'

⁶¹ Za, 'Ter eeren van sijn Alderdoorlugtigste' Knuttel catalogus nummer 13031

⁶² Za, 'Trouhertige waerschouwingh' Knuttel catalogus 12964

⁶³ Za, 'Copy van een brief' Knuttel catalogus 12833A

⁶⁴ E. Mijers en D. Onnekink (ed.) *Redefining William III. The Impact of the King- Stadholder in International Context* (Aldershot 2007) 29, 30.

waarop Willem III wordt neergezet, vertelt ons meer over hoe de inwoners van de Republiek over hem dachten in 1688.

2.3 Engelse volk en edelen

In twee pamfletten *Copy van een brief* en *Ter eeren van sijn Alderdoorlugtigste* hechten de schrijvers van de pamfletten veel waarde aan de steun van de Engelse edelen voor Willem III.⁶⁵ De aandacht voor de steun van de Engelse edelen is begrijpelijk, omdat zij veel invloed hadden op het bestuur van Engeland. Zowel Willem III als Jacobus II was er veel aan gelegen de Engelse edelen aan hun zijde te hebben. De pamfletten dienden in de Republiek vooral om de bevolking te laten zien dat de invasie gesteund werd door de Engelsen en dat Willem III niet alleen stond in zijn strijd tegen de katholieke Jacobus II. De inwoners van de Republiek hadden het nodig te zien dat Willem III gesteund werd. Als de expeditie een hopeloze missie leek zou de motivatie om Willem III te steunen snel afnemen. Blijkbaar vonden ze de expeditie niet zo belangrijk dat het ten koste van alles mocht gaan.

Hoewel beide pamfletten hetzelfde thema aansnijden, verschilt de toon en de boodschap. Zo wordt er in *Copy van een brief* voornamelijk geschreven over de verplaatsingen van Willem III, koning Jacobus II en het schuilen van de koningin geschreven.⁶⁶ Het lijkt een juiste en neutrale weergave van de situatie op het moment, die bijvoorbeeld terug te zien is in de zin: 'dat zy aldaer advys hadden dat den Koningh weder tot Londen was gekomen. En dat de stadt en 't Casteel van Pleymuyden voor sijn Hoogheyt hadde verklaert.'⁶⁷ De positieve ontwikkeling voor Jacobus II wordt omschreven en de positieve ontwikkeling voor Willem III worden eveneens belicht. De schrijver had er ook voor kunnen kiezen de gunstige ontwikkelingen voor Jacobus II weg te laten. Het lijkt er immers op dat hij wel een voorkeur voor Willem III heeft, want als hij schrijft over het sterker wordende leger van Willem III voegt de schrijver daaraan toe dat dit 'goede tydinge' zijn⁶⁸. In *Copy van een brief* dus geen vereringen zoals 'Ter Eeren van dien grooten Held, Wie onderrigt my in dees dingen De welke zijn voor dees gemelt, Van Hem, die Land en Staat behoeden In 't alderuyterste gevaar,' die wel in het pamflet 'Ter eeren van sijn Alderdoorlugtigste' te vinden zijn.⁶⁹ Hierin wordt Willem III verheerlijkt als bringer van vrijheid. De schrijver probeert het beeld te scheppen dat Willem III voor de Engelse ook de bringer van vrijheid zal zijn. Daarmee doelt hij op het verdrijven van de tyrannieke Jacobus II. Hierna worden de Engelse edelen opgeroepen zich aan te sluiten bij Willem III.

De schrijvers van de pamfletten in 1688 besteden aandacht aan de rol van het volk in Engeland, waaruit blijkt dat ze waren beïnvloed door het humanisme. Het volk van Engeland wordt in twee pamfletten genoemd. Zo schrijft de vriend uit Londen in het pamflet *Copy van een brief* dat de Prins van Oranje 'geen meer volck begeerr'.⁷⁰ Met andere woorden Willem III had niet meer mensen nodig zoals boeren die zich tijdelijk ter beschikking stelden als soldaat. In het pamflet *Ter eeren van sijn Alderdoorlugtigste* wordt het volk van Engeland geboden de Prins van Oranje 'Ontfangt dien Zoon van uwe Stam, Ontfangt dien Vriend, en uwen Broeder,'.⁷¹ Deze religieus gekleurde oproep komt zelfs nog voor de oproep aan de edelen. Met deze opvallende volgorde wil de schrijver van het

---

⁶⁵ Za, 'Copy van een brief' Knuttel catalogus 12833A; 'Ter eeren van sijn Alderdoorlugtigste' Knuttel catalogus 13031

⁶⁶ Za, 'Copy van een brief' Knuttel catalogus 12833A

⁶⁷ Ibidem

⁶⁸ Ibidem

⁶⁹ Za, 'Ter eeren van sijn Alderdoorlugtigste' Knuttel catalogus 13031

⁷⁰ Za, 'Copy van een brief' Knuttel catalogus 12833A

⁷¹ Za, 'Ter eeren van sijn Alderdoorlugtigste' Knuttel catalogus 13031

pamflet aan de inwoners van de Republiek laten zien dat de expeditie van Willem III door het volk wordt gesteund en de expeditie gunstig verloopt. Aan de steun van het Engelse volk werd door de inwoners van de Republiek veel waarde gehecht. Eind zeventiende eeuw werden de inwoners van de Republiek beïnvloed door het humanisme. In het humanisme diende het Oude Griekenland en Rome als voorbeeld voor hoe een staat moest worden georganiseerd. In deze staten speelde het volk namelijk een grote rol. Dat het humanisme opkwam betekende niet dat de Republiek in de zeventiende eeuw democratisch was, maar wel dat er meer waarde dan voorheen werd gehecht aan de mening van het volk. Door te laten zien dat het Engelse volk Willem III onthaalde met enthousiasme hoopt de schrijver de inwoners gunstig te stemmen en zijn huidige aanhangers te motiveren Willem III te blijven steunen met geld.⁷²

In het pamflet *Copy van een brief* wordt beschreven hoe de Engelse edelen en het volk reageren op Willem III. Een dergelijke vermelding lijkt op zijn plaats in een pamflet dat als een verslag is geschreven. Het is echter intrigerend dat het Nederlandstalig pamflet *Ter eeren van sijn Alderdoorlugtigste* het Engelse volk en de Engelse edelen oproept zich open te stellen voor Willem III. Engelsen spraken geen Nederlands en er is in de Knuttel catalogus geen Engelse vertaling aanwezig. Daarnaast is het pamflet ook niet ondertekend door een geestelijke of wereldlijke autoriteit. De kans dat dit pamflet ooit van het continent af is geweest is dus miniem. De inwoners van de Republiek werden daarentegen niet opgeroepen om Willem III te steunen, terwijl zij waarschijnlijk de lezers waren van dit pamflet. Het lijkt er op dat de oproep niet aan het Engelse volk en de Engelse Edelen was gericht, maar aan het volk van de Republiek. De oproepen aan de Engelsen zouden in dit geval een verkapte boodschap zijn om hen eraan te herinneren Willem III te blijven steunen. De pamfletten geven daarmee een indicatie dat Willem III wel gesteund werd, maar dat men er niets in zag de held van weleer de vrije hand te geven. De inwoners van de Republiek lijken in de beoordeling van Willem III zwaar te tillen aan de uitkomst van de expeditie naar Engeland.

2.4 Religie

Religie is een thema dat veel aandacht kreeg in pamfletten uit 1688. De protestantse Republiek zag het katholieke en absolutistische Frankrijk als vijand. Hoewel Engeland Anglicaans was, werd het door de Republiek beschouwd als katholiek omdat Jacobus II zich als hoofd van de Anglicaanse kerk bekeerde tot het katholicisme. Daarnaast had Koning Jacobus II een bondgenootschap met de Franse koning gesloten. Tegelijkertijd probeerde hij de Engelse staat toleranter te maken voor katholieken en stelde hen zelfs aan in hoge functies, zoals officier in het leger.⁷³ De pamfletten gedrukt in de Republiek vertelden in 1688 vaak dat Willem III Engeland dus niet alleen van een tiran bevrijdde, maar ook van het katholicisme. Hoewel er discussie blijft over of het religieuze aspect een rol speelde in de motivering van de Republiek om de expeditie te ondernemen kwam het de voorstanders ervan goed uit. Het lijkt er op dat voor Willem III het religieuze aspect geen motivering was. Toch heeft het hem wel geholpen de expeditie te ondernemen, want de overwegend protestantse inwoners van de Republiek waren ontvankelijker voor zijn plan. Dat zij Willem III zagen als protestantse kruisvaarder deed zijn reputatie goed.⁷⁴

---

⁷² J.L. Price *The Dutch Society 1588-1713* (Harlow 2000) 183 & 184.

⁷³ A.G.H. Bachrach, J.P. Sigmund & A.J. Veenendaal jr. (red.), *Willem III. De stadhouder-koning en zijn tijd* (Amsterdam 1998) 16 & 17.

⁷⁴ J.C.H. Blom & E. Lamberts (ed.), *History of the Low Countries* (New York 1999) 199; A.T.H. van Deursen. *De last van veel geluk*, 328.; Bachrach, Sigmund en Veenendaal jr., *Willem III* (Amsterdam 1998) 15.

Een voorbeeld van een pamflet waarin de expeditie van Willem III wordt verkocht als een expeditie ten gunste van het protestantse geloof is *Ter eeren van sijn Alderdoorlugtigste*. Het pamflet is een en al lof en spreekt voortdurend over Willem III als redder van de Staat en het protestantse geloof. Het lijkt er op dat beide zaken even zwaar wegen voor de auteur. Hij schrijft bijvoorbeeld over Willem III als iemand 'Die sich voor 't waar geloof kon houwen In Staats en ook in Kerken strijd.'⁷⁵ Deze nauwe band tussen staat en kerk is typerend voor Orangisten. Zij verzetten zich hevig tegen het Staatse idee dat 'ware vrijheid' alleen kon worden bereikt zonder een quasi-monarchale stadhouder en een kerk die zich terugtrok uit de publieke sfeer.⁷⁶ Volgens de Orangisten waren er van overtuigd dat het ontbreken van een leider zou leiden tot chaos.⁷⁷

De protestante Orangistische schrijver van het pamflet is erg negatief over het katholieke geloof en de katholieke vorsten, zoals Jacobus II, Willem van Furstenburg en Lodewijk XIV. De schrijver vergelijkt hen met de tiranieke keizer Nero. De schrijver gebruikt meer symboliek om duidelijk te maken hoe zeer hij het katholicisme veracht door de katholieken Turks te noemen. Een voorbeeld hiervan is een stijfiguur, zoals 'Dien Roomschen Turk van Britteland'.⁷⁸ Door negatief over staatshoofden van katholieke landen als Engeland, Frankrijk en Luxemburg te schrijven benadrukte hij hoeveel geluk de inwoners van de Republiek hadden met een stadhouder als Willem III. De auteur omschreef Willem III met alleen goede eigenschappen zoals 'O vorst; zoo Edel van gemoet'.⁷⁹ Daarna wordt Lodewijk XIV omschreven als 'dat monster van de Franken'.⁸⁰ Inwoners van de Republiek zullen hierdoor eerder geneigd zijn geweest om te denken dat zij inderdaad geluk hadden met Willem III als stadhouder.

In het pamflet *Trouhertige waerschouwingh* speelt religie ook een rol, maar dit pamflet lijkt te zijn geschreven door een katholiek. In het pamflet waarschuwt broeder Evert zijn medebroeder Knelis voor negatieve veranderingen voor de katholieken naar aanleiding van de expeditie van Willem III naar Engeland. Deze broeders zijn katholiek, maar het is waarschijnlijker dat het pamflet onder een pseudoniem is geschreven door een protestant. De schrijver schildert de ik-figuur broeder Evert af als een angstige en domme man die als één van de laatste hoort over de expeditie van Willem III. Daarnaast gebruikt de schrijver voor Willem III het synoniem leeuw. De leeuw was een sterk en positief symbool en werd meestal gebruikt om de Republiek mee aan te duiden. 'Dits den Leeuw die om dit Pant, Door de Noort-Zee is gewomme tot in 't Hett van Britten_kant'.⁸¹ De vereenzelviging van Willem III met de Republiek duidt op een Orangistisch schrijver. Een katholiek zou een negatiever en minder eervol synoniem hebben gekozen. Een voorbeeld van een negatief synoniem was kiekedief, waarmee de Spaanse Filips V in andere pamfletten werd aangeduid.⁸² Verder gebruikt de auteur het woord Paepen, een scheldwoord van protestanten voor katholieken.⁸³ De vraag blijft echter: Wat was het belang van een protestant om een op het eerste oog katholiek pamflet te schrijven waarin angst over de expeditie van Willem III wordt gepredikt?

---

⁷⁵ Za, 'Ter eeren van sijn Alderdoorlugtigste' Knuttel catalogus 13031

⁷⁶ Israel, *The Dutch Republic*, 760.

⁷⁷ Stern, *Orangism in the Dutch Republic in word and image*, 22.

⁷⁸ Za, 'Ter eeren van sijn Alderdoorlugtigste' Knuttel catalogus 13031

⁷⁹ Ibidem

⁸⁰ Ibidem

⁸¹ Za, 'Trouhertige waerschouwingh' Knuttel catalogus 12964

⁸² C.H. Slechte 'De propagandacampagnes voor koning-stadhouder Willem III, 97 & 98.

⁸³ Za, 'Trouhertige waerschouwingh' Knuttel catalogus 12964

Het sarcastisch getinte pamflet lijkt te zijn geschreven om de katholieken neer te zetten als overdreven angstig voor de gebeurtenissen in Engeland. De katholieken hadden immers niets te vrezen in de Republiek dankzij de gewetensvrijheid die zij genoten en het daarmee gepaarde gaande gedogen van hun geloofsuitoefening.⁸⁴ Willem III was ook een voorstander van deze vrijheden en katholieke inwoners van de Republiek zouden zich dus geen zorgen hoeven te maken om hun katholieke broeders in Engeland. Door de katholieken te illustreren als onwetend werd gezorgd dat het wantrouwen dat tegen de katholieken binnen de Republiek heerste werd bevestigd. Dit wantrouwen jegens de katholieken kwam voort uit de Tachtigjarige Oorlog met Spanje waarin de katholieken hetzelfde geloof hadden als de Spanjaarden waardoor zij vaak samenwerkten. De inwoners van de Republiek waren bang dat de katholieken weer met de opponent zouden collaboreren, in dit geval het katholieke Frankrijk. Ze wilden dus voorkomen dat katholieken een sterke fractie in de Republiek zouden kunnen vormen. Hoewel katholieken gedoogd werden in de Republiek werden buitenlandse katholieke priesters dat niet.⁸⁵ Via een dergelijke fractie zouden de katholieken kunnen proberen de steun voor Willem III zijn expeditie naar Engeland te doen tanen. De schrijver van het pamflet *Trouhertige waerschouwingh* was zich blijkbaar bewust van katholieke oppositie binnen de Republiek tegen Willem III en zijn expeditie. Hij wilde door middel van dit pamflet deze oppositie vleugellam maken.

De connectie tussen Willem III en het protestantisme in pamfletten was een propagandatruc om de overwegend protestante bevolking gunstig te stemmen ten opzichte van Willem III. Op deze manier zagen ze hem niet zoals in 1672 als de redder van de Republiek, maar ook als voorvechter van het ware geloof. Het was van belang dat de inwoners van de Republiek positief waren over Willem III, omdat het belangrijk was voor hem dat hij gesteund werd in zijn expeditie naar Engeland. Inwoners in de Republiek die tot religieuze minderheden behoorden, zoals de katholieken, werden in een kwaad daglicht gezet, zodat zij niet voor problemen konden zorgen.

2.5 Economie

De steun van de inwoners en edelen van de Republiek was onontbeerlijk voor Willem III, omdat hij voortdurend geld nodig had om zijn expeditie te bekostigen. Er is daarentegen geen enkel pamflet te vinden dat deze honger naar geld direct uitspreekt. De inwoners van de Republiek worden voortdurend beïnvloed om op de hand van Willem III te blijven, maar er wordt geen notie genomen van geld. Waarschijnlijk omdat dit het enthousiasme over Willem III en zijn populaire expeditie zou kunnen laten afnemen.

Een ander economisch aspect waar niet over wordt gesproken is de mogelijkheid om vrij te handelen met Engeland. Dit zou de aantrekkingskracht van de expeditie vergroten voor de inwoners van de Republiek en met name voor de handelaars. Het zou kunnen dat deze mogelijkheid nog niet werd genoemd omdat men nog te onzeker was over de afloop van de expeditie om dit voordeel breed uit te meten. Wel was dit aspect de voornaamste reden dat Amsterdam toestemde met de expeditie.⁸⁶ Zij hoopte op meer handel met Engeland en wilden op deze manier het verlies van de Franse afzetmarkt compenseren. Frankrijk had in 1687 weer hoge invoerheffingen ingevoerd op Hollandse

---

⁸⁴ Za, 'Trouhertige waerschouwingh', Knuttel catalogus 12964

⁸⁵ Van Deursen. *De last van veel geluk*, 303; W.P.C Knuttel. *De toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek deel 2* (Den Haag 1894) 41.

⁸⁶ G.H. Kurtz, *Willem III en Amsterdam. 1683 – 1695* (Utrecht 1928) 193; Van Deursen. *De last van veel geluk*, 329.

producten, waardoor de Hollandse producten in prijs stegen en dus niet meer verkocht werden in Frankrijk. Amsterdam was de stad die een groot deel van de expeditie betaalde.⁸⁷ Dat Amsterdam de expeditie grotendeels bekostigde was opmerkelijk. Het Staatsgezinde Amsterdam was het in het verleden vaak oneens geweest met Willem III. Blijkbaar bracht het vijandige Frankrijk hen samen.

Er is ook een pamflet waarop staat dat het afkomstig is uit Antwerpen, dat in de Spaanse Nederlanden lag. Het is de vraag of dit pamflet daadwerkelijk uit deze stad komt. Het zou kunnen dat de auteur door een plaats buiten de Republiek te kiezen zijn objectiviteit wilde benadrukken. Het pamflet *Copy van een brief* is namelijk neutraal geschreven. In dit pamflet lezen we vooral waarheidsgetrouwe informatie over de gebeurtenissen voor 6 december.⁸⁸ De schrijver lijkt alleen geïnteresseerd te zijn in het slagen van de expeditie. Antwerpen was net als Amsterdam een handelsstad. Voor een florende handel was rust en vrede in Europa essentieel. Met deze achtergrond zag de schrijver de expeditie van Willem III waarschijnlijk als noodzakelijk kwaad. Een expeditie die nodig was om internationaal gezien de rust te herstellen.⁸⁹ De schrijver en de meeste inwoners van Antwerpen waren er bij gebaat als de expeditie goed afliep en om deze reden zullen ze Willem III tijdelijk hebben gesteund.

Een van de redenen dat de Staatsen een pure Republiek wilden zonder stadhouder was dat zij vonden dat een stadhouder geld kostte. Volgens de Staatsgezinde schrijver Pieter de la Court was het een menselijke drang dat Willem III zijn eigenbelang voorop zou stellen. Een stadhouder zou bijvoorbeeld hogere belastingen innen om zichzelf te verrijken. Volgens de Staatsen was niet de stadhouder verantwoordelijk voor de voorspoed in de Republiek, maar het religieus tolerante klimaat. Stadhouders hadden in het verleden de economische groei juist vertraagd. Een voorbeeld dat de Staatsen hierbij vaak aanhaalden was het mismanagement van de West Indische Compagnie door Frederik Hendrik. Hij verzaakte om de schepen van de compagnie te beschermen tegen piraten en onttrok grote bedragen aan de compagnie.⁹⁰

In 1688 was de oppositie van de Staatse fractie in de Republiek bijna niet aanwezig. Een reden voor het ontbreken van oppositie was dat de Staatsen er op economisch vlak er bij gebaat waren dat Willem III de expeditie tot een goed einde zou brengen. Het was dus ook in het voordeel van de Staatse bestuurders dat de inwoners van de Republiek Willem III zouden steunen. Het Staatse-pamflet *Copy van een brief* maakt geen gebruik van duidelijke propaganda, maar wijst de lezers wel op zaken die de inwoners van de Republiek gunstig zouden stemmen, zoals bijvoorbeeld de steun van het Engelse volk.

2.6 Conclusie

De mening van de inwoners in de Republiek over Willem III is niet meteen duidelijk na de lezing van enkele pamfletten. De auteurs van de pamfletten uit 1688 verpakten hun boodschap zodanig dat zij niet kunnen worden beschuldigd van verraad. Daarnaast hielden ze er rekening mee dat hun lezers er niet van houden terecht te worden gewezen. Het pamflet was immers een commercieel product en de inhoud moest lezers aanspreken. De plaatsing van een pamflet werd daarnaast nog extra

---

⁸⁷ W. Frijhoff & M. Prak (red.), *Geschiedenis van Amsterdam. Zelfbewuste Stadstaat 1650-1813* (Amsterdam 2005) 202.

⁸⁸ Za, 'Copy van een brief', Knuttel catalogus 12833A

⁸⁹ Stern, *Orangism in the Dutch Republic in word and image*, 24.

⁹⁰ Ibidem, 17; 24.

bemoeilijkt doordat de exacte datering vaak ontbreekt en de auteurs veelal anoniem zijn. Er moet dus mee opgepast worden een pamflet voor waarheid aan te nemen. Er kan echter wel een algemene tendens worden opgemaakt.

De inwoners van de Republiek waren overwegend enthousiast in 1688 over Willem III. Sommige inwoners, zoals de Orangisten vonden Willem III een held. Hoewel niet alle inwoners Willem III verafgoedden stonden de meeste mensen wel aan zijn kant tijdens de expeditie. Zelfs de Staatsgezinden waren Willem III goedgezind, omdat ze hoopten dat hij snel voor rust en vrede zou zorgen. Deze rust en vrede was van groot belang voor de handel. De pamfletisten van beide partijen deden er alles aan om de bevolking gunstig te stemmen ten opzichte van Willem III. Zo benadrukte ze de rol van het Engelse volk of schilderde ze Willem III af als redder van het geloof. De positieve houding van de bevolking was van groot belang voor de steun voor de expeditie van Willem III.

Zolang de inwoners de expeditie van Willem III steunden waren zij bereid om belasting te betalen. Echter, de vraag om steun ofwel geld lijkt in de pamfletten geen rol te spelen, terwijl dit voor de belastingbetalers in de Republiek toch van belang moet zijn geweest. Het lijkt een tactische zet te zijn om de enthousiaste inwoners niet op dit minder prettige aspect van de expeditie te wijzen. Toch wordt ook de eventuele positieve financiële kant van de expeditie van Willem III niet beschreven, namelijk meer handel met Engeland. Dit komt doordat op dat moment nog niet duidelijk was wat de gevolgen van de expeditie waren.

Één aspect van de expeditie dat wel voortdurend belicht wordt, is religie. De sfeer onder de inwoners van de Republiek was anti-katholiek. Hoewel katholieken in de Republiek getolereerd werden, waren ze ongewenst als leiders in eigen of andere landen, zoals bijvoorbeeld in Frankrijk en Engeland. De mening van de katholieke inwoners van de Republiek blijft onderbelicht. Voor hun tegengeluid was geen plaats in 1688.

Het gros van de inwoners van de Republiek was positief over Willem III. Een deel van de inwoners was al enthousiast voor 1688, maar een ander deel werd enthousiast gemaakt door de propagandische pamfletten. Deze pamfletten waren afkomstig van zowel Orangisten als Staatsgezinden. De eensgezindheid lijkt erg groot. Dit kwam voort uit de noodzaak om Willem III positief neer te zetten om zich te verzekeren van financiële steun voor de expeditie.

3. Pamfletten 1690

3.1 Inleiding

In 1688 waren de inwoners van de Republiek en Engeland enthousiast over Willem III.⁹¹ Dit enthousiasme werd gestimuleerd door propagandapamfletten over Willem III. Er was in 1688 weinig plaats voor oppositie, want het was voor de Republiek van groot belang dat de expeditie van Willem III zou slagen. Samen met Engeland stond de Republiek sterker ten opzichte van het expansionistische Frankrijk.

Na een geslaagde expeditie werd Willem III op 13 februari 1689 gekroond tot koning van Engeland.⁹² De dubbelfunctie van Willem III als stadhouder van de Republiek en koning van Engeland zorgde onder meer voor veranderingen van de verhoudingen in de politiek in de Republiek. De gevolgen van deze veranderingen werden zichtbaar in 1690, toen Willem III wederom in conflict met Amsterdam kwam over de aanwijzing van schepenen.⁹³ De aanleiding van dit conflict was dat de regenten van Amsterdam weigerden de lijst van genomineerde schepenen naar Willem III in Engeland te sturen. De oorzaak van dit conflict was echter dat de inwoners van de stad teleurgesteld waren over de manier waarop Willem III de Republiek, inclusief Amsterdam, behandelde na zijn koningsschap. De inwoners van de Republiek hadden de expeditie van Willem III gesteund, maar zij hadden het idee dat alleen de Engelsen profiteerden van de expeditie en niet de Republiek.⁹⁴ Het uitblijven van de verzending van de lijst met genomineerde door Amsterdam was een protest tegen de nieuwe ongelijke verhoudingen.

Vanaf het moment dat de inwoners van de Republiek het gevoel kregen dat ze werden achtergesteld veranderde de verhouding tussen Willem III en de inwoners van de Republiek. Deze veranderde verstandhouding was het einde van een periode vol bewondering en lofuitingen voor Willem III. Hij was niet langer de bringer van vrede en vrijheid. Willem III stond vanaf 1690 voor de inwoners van de Republiek steeds meer symbool voor de problemen, zoals oorlog, waarmee zij te maken hadden. Het conflict tussen Willem III en Amsterdam uit 1690 staat symbool voor deze veranderende verstandhouding.

3.2 Willem III en Amsterdam

Een groot deel van de pamfletten uit 1690 gaat over het conflict tussen Willem III en de magistraten van Amsterdam. De twist tussen Willem III en Amsterdam vond zijn oorsprong al ver voor 1690. De stadhouder en de magistraten van de stad hadden sinds de aanstelling van Willem III als stadhouder in 1672 meerdere aanvaringen gehad. De kern van deze aanvaringen was de buitenlandpolitiek die de verschillende partijen allen op andere wijze wilden voeren.

De buitenlandpolitiek van Willem III was er vooral op gericht het gevaar van een expansionistisch Frankrijk in te perken. Willem III was van mening dat Frankrijk bevochten moest worden samen met

---

⁹¹ Japikse, *Prins Willem III dl. II*, 291.

⁹² Baxter, *William III*, 248; Japikse, *Prins Willem III dl. II*, 277; Troost, *De Stadhouder-koning Willem III*, 211.

21 April is volgens de Europese tijdrekening ofwel de Gregoriaanse kalender. De Engelsen hadden in de zeventiende eeuw een eigen tijdrekening. Via de Juliaanse kalender vond de kroning plaats op 11 april

⁹³ Frijhoff en Prak (red.), *Geschiedenis van Amsterdam*, 204; Japikse, *Prins Willem III dl. II*, 293-300;

G.H. Kurtz, *Willem III en Amsterdam*, 191-199.

⁹⁴ Japikse, *Prins Willem III dl. II*, 293; Kurtz, *Willem III en Amsterdam*, 191.

zoveel mogelijk bondgenoten.⁹⁵ Een dergelijke vrede bewerkstelligen zou veel tijd en geld kosten, maar het zou Frankrijk voor volgens hem definitief in toom houden. De kans op oorlog op korte termijn was bij deze strategie groot. Amsterdam was het niet eens met Willem III. De stad wilde zo snel mogelijk vrede en zag meer in toegeven aan het machtige Frankrijk en in het sluiten van zo gunstig mogelijke verdragen.⁹⁶ Amsterdam wilde een snelle vrede voor de handelaren in de stad.⁹⁷ Daarnaast zag Amsterdam niet zoveel in een alliantie met Engeland, omdat de twee landen op het gebied van handel de grootste concurrenten waren.⁹⁸ De reden dat Willem III met dit conflict met Amsterdam had en niet met andere steden in de Republiek is omdat Amsterdam als enige stad machtig genoeg was om het op te nemen tegen Willem III.⁹⁹

De disharmonie in 1690 kwam voort uit een periode van onenigheid tien jaar eerder, toen Frankrijk in oktober 1681 het Spaanse Luxemburg omsingelde. De Republiek had een verdrag met Spanje gesloten waarin stond dat het bij een dusdanig voorval achtduizend man aan hulp troepen moest sturen.¹⁰⁰ Een dergelijke bijdrage zou echter betekenen dat Frankrijk ook de Republiek de oorlog zou kunnen verklaren. Een eventuele oorlog zou slecht zijn voor de handel en aangezien die voor Amsterdam van groot belang was, wilde de stad daarom geen hulp troepen aan Spanje leveren. Dit in tegenstelling tot Willem III, die het verdrag wilde naleven.¹⁰¹

Het voorval werd een schandaal op het moment dat Willem III een briefwisseling had onderschept tussen de Amsterdamse magistraten en de Ambassadeur van Frankrijk Graaf d'Avaux. Willem III zette Amsterdam onder druk en forceerde de werving van troepen in de Republiek voor de Spanjaarden. De stadsbestuurders van Amsterdam stopten hierop alle betalingen aan de Unie en brachten de stad in staat van paraatheid voor het geval Willem III, net als zijn vader Willem II in 1650, de stad met geweld op andere gedachte zou willen brengen.¹⁰² Hieruit blijkt wel dat de magistraten van Amsterdam geen vertrouwen hadden in Willem III.

Uiteindelijk eindigde het conflict toen Frankrijk Luxemburg veroverde. Frankrijk sloot een wapenstilstand van twintig jaar met Spanje. Willem III moest daarop ook het vredesaanbod van Frankrijk accepteren. Er volgden enkele jaren waarin de stadhouder en de magistraten van Amsterdam toenadering tot elkaar zochten. Dit kwam voort uit het feit dat de Stadhouder en de magistraten van Amsterdam elkaar nodig hadden. Binnenlandse onrust speelde andere landen in de kaart.¹⁰³ Willem III had het geld van het rijke Amsterdam nodig. Amsterdam had Willem III aan de andere kant nodig om de handelsbelastingen af te schaffen en de vloot te vergroten.¹⁰⁴ In deze jaren financierde Amsterdam onder meer een groot deel van de expeditie van Willem III in 1688 naar Engeland.¹⁰⁵

---

⁹⁵ Kurtz, *Willem III en Amsterdam*, 61-62.

⁹⁶ Ibidem, 61-62.

⁹⁷ P. Dreiskämper, *Aan de vooravond van de overtocht naar Engeland. Een onderzoek naar de verhoudingen tussen Willem III en Amsterdam in de Staten van Holland, 1685 – 1688* (Utrecht 1996) 8.

⁹⁸ Clark, 'The Dutch missions to England in 1689', 531.

⁹⁹ Dreiskämper, *Aan de vooravond van de overtocht naar Engeland*, 9.

¹⁰⁰ Frijhoff en Prak (red.), *Geschiedenis van Amsterdam*, 201.

¹⁰¹ Kurtz, *Willem III en Amsterdam*, 76.

¹⁰² Frijhoff en Prak (red.), *Geschiedenis van Amsterdam*, 201.; Kurtz, *Willem III en Amsterdam*, 77.

¹⁰³ Kurtz, *Willem III en Amsterdam*, 141.

¹⁰⁴ Frijhoff en Prak (red.), *Geschiedenis van Amsterdam*, 201.

¹⁰⁵ Frijhoff en Prak (red.), *Geschiedenis van Amsterdam*, 202.

In 1689 reisde er een gezantschap vanuit de Republiek af naar Engeland. Nicoleas Witsen, één van de burgemeesters van Amsterdam maakte deel uit van dit gezantschap. Hij vroeg Willem III om de navigatiewetten in te trekken.¹⁰⁶ Deze wetten verboden dat niet-Engelse schepen producten van buiten Europa naar Engeland vervoerden.¹⁰⁷ Deze wetten waren zeer nadelig voor de kooplieden uit Amsterdam. Zij vervoerden bijvoorbeeld specerijen uit Indië vanuit Amsterdam naar andere landen in Europa. Willem III willigde het verzoek tot het intrekken van de navigatiewetten niet in. Dit was echter niet het enige punt waarop Willem III de Amsterdammers teleurstelde. Hij legde ook vast dat de Republiek en Engeland alleen samen vrede konden sluiten met Frankrijk. Willem III verbood ook dat Engeland en de Republiek mochten handelen met de Frankrijk.¹⁰⁸

De magistraten van Amsterdam waren diep teleurgesteld over deze besluiten van Willem III. De stad had de helft van de expeditie betaald, maar had geen profijt van deze investering. De besluiten benadeelden de handelsstad enorm. Frankrijk was hun grootste afnemer. Het was voor Amsterdam een financiële domper dat handel met Frankrijk verboden was. De Amsterdammers hadden er op gerekend dat als de Republiek een verbond sloot met Engeland, Frankrijk zou inzien dat vrede hun beste optie was. Dit zou het beste zijn voor de handel van Amsterdam. Nu leek het erop dat de expeditie enkel de macht van Willem III had vergroot en dat hij niet van plan was de stad voor hun hulp te bedanken. Deze situatie veroorzaakte een nieuw dieptepunt in de verhouding tussen Willem III en de stad Amsterdam.¹⁰⁹

Vlak nadat burgemeester Witsen terug was in Amsterdam weigerden de magistraten van de stad de nominatie van de schepenen naar Engeland te sturen voor goedkeuring. Het was traditie dat steden kandidaten voordroegen als schepenen en deze lieten goedkeuren door de stadhouder. De periode tussen de voordracht en de officiële benoeming mocht slechts acht dagen duren. Deze periode was te kort om de nominatie vanuit Engeland te bevestigen, maar op Amsterdam na maakte de steden er geen bezwaar tegen dat de benoeming langer op zich liet wachten.

Daarnaast protesteerden Amsterdam ook tegen het plaats nemen van de graaf van Portland, Hans Willem Bentinck in de ridderschap van de Staten van Holland.¹¹⁰ Op deze manier kon de graaf de belangen van Willem III vertegenwoordigen. Amsterdam probeerde door middel van deze twee handelingen aan te kaarten dat de dubbelfunctie van Willem III problemen gaf.¹¹¹ Willem III had vaak te maken met conflicterende belangen tussen Engeland en de Republiek.

Uiteindelijk gaf Amsterdam toe toen er geen steun kwam vanuit de andere steden in Holland. Bovendien stond de bevolking van Amsterdam niet vierkant achter de regenten.¹¹² Toch stuurden ze

---

¹⁰⁶ Japikse, *Prins Willem III dl II*, 292.

¹⁰⁷ Navigation-Acts in Encyclopædia Britannica

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/406991/Navigation-Acts> geraadpleegd op 2 augustus 2011.

¹⁰⁸ Clark, 'The Dutch missions to Engeland in 1689', 548-549.

¹⁰⁹ Willem III maakte wel een gebaar naar de Republiek. Hij liet een Engelsen de krijgsverplichtingen van de Republiek in de Spaanse Nederlanden voldoen. Verder liet Willem III ook het Engelse parlement de kosten van de expeditie terug betalen aan de Republiek. Meer hier over in Japikse, *Prins Willem III*, 294.

¹¹⁰ Japikse, *Prins Willem III dl II*, 294-296.

¹¹¹ Ibidem, 298.

¹¹² Ibidem, 295.

voortaan de nominatie van de schepenen niet meer naar Willem III, maar naar de Hollandse Staten. Deze stuurden de nominatie dan door naar Willem III in Engeland.¹¹³

3.3 Thematiek

Het conflict tussen Willem III en de magistraten van Willem III neemt een prominente plaats in de pamfletten uit het totaal van 280. De manier waarop er over de kwestie wordt geschreven is zeer divers. Er zijn Orangistische pamflettisten die de kant van Willem III kiezen, maar ook Staatse pamflettisten die de kant van Amsterdam kiezen in het conflict van 1690. Minder voorkomend zijn pamfletten van meer beschouwende aard. Voor het jaar 1690 zijn drie pamfletten geselecteerd. Alle drie deze pamfletten gaan over het conflict tussen Willem III en Amsterdam. Elk pamflet vertegenwoordigt één van de drie bovenstaande zienswijzen. Het pamflet *De vryheyt doodkrank. Tot Amsterdam. Burgerklagt*, is Orangistisch.¹¹⁴ Daar lijnrecht tegenover staat het Staatse pamflet *Amsterdam alleen in t' spits voor vryheyt*.¹¹⁵ De titel van het beschouwende pamflet is *Hollandt in last, omtrent de onlusten van Staat*.¹¹⁶ Alle drie de pamfletten zijn van anonieme auteurs.

Het thema van 1690 is dus het conflict tussen Willem III en Amsterdam. Binnen dit overkoepelende thema kunnen twee belangrijke subthema's worden aangewezen. Ten eerste het subthema vrijheid en ten tweede het subthema economie. Deze twee zaken speelden een belangrijke rol in het conflict. Vrijheid en economie zullen daarom extra worden belicht in de analyse over het conflict tussen Willem III en Amsterdam.

Anders dan in het voorgaande hoofdstuk lijken het Engelse volk en de edelen geen rol in de pamfletten van 1690 te spelen. Zij worden in de pamfletten uit 1690 niet meer genoemd. De reden hiervoor is dat het door zijn koningschap voor Willem III niet meer noodzakelijk was om in propagandapamfletten te laten zien dat het Engelse volk en de edelen aan de kant van Willem III stonden. Het koningschap sprak in de Republiek voor zich. Opvallend is dat het tegendeel het geval was in 1690 in Engeland. De meerderheid van de Engelsen was in dat jaar ontevreden over Willem III. Zij beschouwden de expeditie van Willem III steeds meer als een invasie die er opgericht was de Engelse economie te gronde te richten.¹¹⁷

Religie speelde in 1690 geen noemenswaardige rol meer. Dit komt omdat de gunstige uitkomst van de expeditie, namelijk het verjagen van Jacobus II, de tocht voor Willem III rechtvaardigde. Hij hoefde religie niet langer meer te benadrukken, nu hij de Anglicaanse kerk in Engeland al had gered. Wel zien we dat Willem III nog steeds werd afgeschilderd als redder van het geloof, zoals in het pamflet *De vryheyt. Doodkrank*.¹¹⁸ Uitingen zoals 'Deezen Vorst, de beschermer van de Vryheid, en het geloof' werden vooral gebruikt door Orangistische schrijvers om het aanzien van Willem III te vergroten.¹¹⁹

---

¹¹³ Frijhoff en Prak (red.), *Geschiedenis van Amsterdam*, 204; Kurtz, *Willem III en Amsterdam*, 199.

¹¹⁴ Za, 'De Vryheyt Doodkrank, tot Amsterdam. Burgerklagt' 1690, Knuttel catalogus 13509

¹¹⁵ Za, 'Amsterdam Alleen in t'spits voor de Vryheyt' 1690, Knuttel catalogus 13477

¹¹⁶ Za, 'Hollandt in last omtrent de onlusten van Staat' 1690, Knuttel catalogus 13472

¹¹⁷ J.I. Israel, Engeland, the Dutch, and the Struggle for Mastery of World Trade in the Age of the Glorious Revolution (1682 – 1702), in: D. Hoak and M. Feingold (ed.), *The world of William and Mary. Anglo-Dutch perspectives on the Revolution of 1688-89* (California 1996) 79.

¹¹⁸ Za, 'De Vryheyt Doodkrank', Knuttel catalogus 13509

¹¹⁹ Ibidem

3.4 Economie

In slechts één van de drie pamfletten wordt terloops gerefereerd aan economische zaken. Dit is opvallend, omdat het conflict met Amsterdam mede werd veroorzaakt door de verschillende economische belangen van de stadhouder en de stad. Amsterdam wilde de beste omstandigheden voor de handel in de Republiek. Deze omstandigheden waren vrede, geen invoerheffingen en geringe competitie van andere landen. Volgens Jonathan Israel was de verbetering van handelscondities voor Amsterdam de reden geweest om in te stemmen met de expeditie van Willem III.¹²⁰ De stad betaalde de helft van de vloot en de volledige bemanning voor de vloot die afreisde naar Engeland.¹²¹ Amsterdam zag zichzelf hierdoor als 'Voedster van 't gemeen, de moeder van Euroop'.¹²²

Amsterdam was dus zeer teleurgesteld dat Willem III de navigatiewetten die gericht waren tegen de Republiek niet introk.¹²³ Hierdoor verbeterden de handelsvoorwaarden niet en bleef Engeland een concurrent op zee. Amsterdam zag zo geen profijt van haar kostbare investering in de expeditie van Willem III in 1688. De inwoners van Amsterdam vonden Willem III een profiteur. Dat blijkt uit een zin in het pamflet *Amsterdam*: 'Zie ik door de lafheid van regeerders zelfs verkeren. Een krijgswindman, die zich koestert in soldij'.¹²⁴

Ondanks dat Willem III in 1690 de kosten van de expeditie terug betaalde aan Amsterdam, was de stad ontevreden.¹²⁵ Engeland bleef een concurrent in Oost-Indië, West-Afrika en de Cariben.¹²⁶ In de ogen van de Amsterdammers deed Willem III er niet genoeg aan om de handel van de Republiek te bevorderen ten opzichte van de Engelse. Willem III gaf geen gehoor aan de verzoeken om de handel in de Republiek te begunstigen. Hij lag in Engeland onder vuur en moest er alles aan doen om zijn kroon te behouden. In Engeland was men van mening dat Willem III de Republiek voortrok.¹²⁷ Zo laveerde Willem III voortdurend tussen de belangen van de Republiek en Engeland. Dat was volgens veel tijdgenoten logisch omdat deze twee landen van nature concurrenten waren op handelsgebied.¹²⁸

Een ander economisch probleem was dat de vloot van Amsterdam in 1690 nog steeds in de havens van Engeland lag. De vloot werd nog wel door Amsterdam bekostigd, maar het commando werd gevoerd door Engelsen. Naar deze situatie wordt in het pamflet *Amsterdam* direct verwezen in de zin: 'Half Amsterdam leyt last, en kugt, en steent, en zugt, om dat haer dierbare Vloot in vreemde Britse ligt'.¹²⁹ Dat Amsterdam niet over zijn vloot kon beschikken had tot gevolg dat het haar schepen niet kon inzetten voor de handel. Daarnaast kon het zichzelf niet verdedigen, omdat het gezag niet in eigen hand had.

Toch wordt er over deze economische problemen weinig geschreven. Het lijkt erop dat het verboden was om openlijk over geld te praten. Er wordt in de pamfletten uit 1690 slechts zijdelings naar

---

¹²⁰ Israel, Engeland, the Dutch, and the Struggle for Mastery of World Trade in the Age of the Glorious Revolution, 79-80.

¹²¹ Frijhoff en Prak, (red.) *Geschiedenis van Amsterdam*, 202.

¹²² Za, 'Amsterdam', Knuttel catalogus 13477

¹²³ Japikse, *Prins Willem III dl II*, 292.

¹²⁴ Za, 'Amsterdam', Knuttel catalogus 13477

¹²⁵ Japikse, *Prins Willem III dl II*, 294.

¹²⁶ Israel, Engeland, the Dutch, and the Struggle for Mastery of World Trade in the Age of the Glorious, 75.

¹²⁷ Ibidem, 84.

¹²⁸ Ibidem, 83.

¹²⁹ Za, 'Amsterdam', Knuttel catalogus 13477

gerefereerd. Bijvoorbeeld 'Een krijgswindman, die zich koestert in soldij so vet getrocken in 's lands magere bergery'.¹³⁰ In heel 1690 ging slechts één pamflet over een economische aangelegenheid. In dit pamflet van Christopher Indise-Raven verzocht hij de Raad van State een oplossing te vinden voor de problemen met Frankrijk. Hij klaagt in dit pamflet over het tekort aan Franse producten, zoals wijn. Daarnaast stipt hij aan dat het een probleem is dat de Franse afzetmarkt is weggefallen.¹³¹

Buiten dit pamflet werd er op een paar losse opmerkingen na in Staatse pamfletten weinig geschreven over de economische gevolgen voor de Republiek van de expeditie van Willem III en de daarop volgende Negenjarige oorlog. Door deze oorlog was er geen handel meer mogelijk met Frankrijk. Daarnaast verbeterde de expeditie van Willem III de handelsmogelijkheden met Engeland niet. Deze situatie zou even lang als de oorlog duren. Willem III was de legeraanvoerder van zowel Engeland als de Republiek en hij was degene die had besloten tot de oorlog, en de duur van de oorlog. De expeditie van Willem III had niet gezorgd voor spoedige vrede tussen Frankrijk en de Republiek.

3.5 Vrijheid

Vrijheid werd in 1690 zeer belangrijk geacht, zelfs zo belangrijk dat het in twee van de drie geselecteerde pamfletten in de titel werd genoemd. In alle drie de pamfletten werd er over gesproken. Vrijheid betekende veel voor de inwoners van de Republiek. Zij waren zich bewust van de vrijheid die zij genoten omdat het in 1690 pas 40 jaar geleden was dat de tachtigjarige oorlog met Spanje voorbij was. Daarnaast was er een constante dreiging van oorlog met het expansionistische en sterke Frankrijk. In 1690 heeft vrijheid naast vrede een tweede betekenis in de Republiek. De Staatse partij refereert hiermee vaak aan de "ware vrijheid", zoals gesteld door van Johan de Wit. Zij waren voor een pure Republiek zonder een stadhouder.

Als we de woorden van de bedenker van de "ware vrijheid", Johan de Witt, aanhalen, zien we waarom de roep om ware vrijheid in 1690 weer toeneemt. In augustus 1654 sprak Johan de Wit in de functie van Raadspensionaris voor de Raad van State dat hij niets ziet in de 'concentratie van macht in één persoon'.¹³² Volgens hem was één leider geen garantie voor eenheid, maar voor verdeeldheid. Een leider had altijd een eigenbelang en als hij alleen de macht had was er meer kans dat hij dit eigen belang liet prevaleren.¹³³ In 1690 herleefde de angst van de Staatsen dat Willem III door zijn koningschap te veel macht had en dat hij de belangen van de Republiek geen voorrang op zijn eigen belang zou geven.

De roep om vrijheid in de pamfletten gaat dus om twee zaken. Ten eerste vrijheid in de vorm van geen oorlog met een buitenlandse mogendheid ofwel vrede. Ten tweede vrijheid als keuze voor een staatsvorm. Deze twee zaken zijn nauw met elkaar verbonden. Beide partijen dachten dat alleen de juiste staatsvorm vrede alsmede vrijheid zou kunnen brengen. Een argument dat Johan de Witt gebruikte in zijn redevoering in 1654 was dat in staten, zoals Florence, de vrijheid verloren was

---

¹³⁰ Za, 'Amsterdam', Knuttel catalogus 13477

¹³¹ C. Indise-Raven, *Nadere consideratie*, 1690 Knuttel catalogus 13360

¹³² L. Panhuysen, *De ware vrijheid. De levens van Johan en Cornelis de Witt* (Amsterdam 2005) 159.

¹³³ Panhuysen, *De ware vrijheid*, 159; G. de Bruin, *Geheimhouding en verraad. De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek. 1600 – 1750*, (Den Haag 1991), 221.

gegaan zodra een leider te veel macht had.¹³⁴ We zien dit terug in de twee pamfletten die lijnrecht tegenover elkaar staan, namelijk in *Amsterdam* en in *Vryheyt Doodkrank*. Het Staatse pamflet 'Amsterdam' preekt dat vrijheid binnen bereik is als de Republiek niet meer op Willem III zou vertrouwen. De schrijver is erg negatief over Willem III en schrijft dat 'Terwijl de booswig zelfs daar in zijn vuyst om lacht' en 'Als basterd zoon, de vlek der Stad, t'bederf der zeden'.¹³⁵ De schrijver van het Orangistische pamflet *Vryheyt Doodkrank* propageert dat vrijheid alleen binnen handen is als de inwoners van de Republiek zich achter Willem III scharen. In het pamflet staat: 'Het is gedaan: ten zy wy onder het teken van den Vorst van Oranje overwinnaars worden'.¹³⁶

Amsterdam leek alleen in haar protest tegen de dubbelrol van Willem III. In het begin kreeg ze nog bijval van Delft, maar de andere steden in Holland stonden niet zoals in 1684 aan Amsterdamse zijde. Er is wel één pamflet uit Rotterdam waarin de inwoners van Rotterdam hun beklag deden aan Willem III dat zij onder 'valse voorwendzelen' de wapenen hadden opgenomen. Zij vroegen Willem III dit in de toekomst te voorkomen.¹³⁷ Het had er de schijn van dat de inwoners van Rotterdam doelen op de expeditie in 1688 naar Engeland of in 1689 naar Schotland. Dit kan desalniettemin niet met zekerheid gezegd worden, omdat de stijl van het pamflet omslachtig is.

Opvallend is dat in het boek *Prins Willem III* van Nicolas Japikse melding wordt gemaakt van een brief van de Graaf van Portland, die aan Willem III schreef dat Willem III alle maatregelen tegen Amsterdam kon nemen die hij nodig achtte. Hij adviseerde dit omdat de bevolking van Amsterdam volgens hem niet achter de regenten stonden.¹³⁸ Dit komt niet overeen met het beeld dat voortkomt uit de pamfletten uit 1690. Daarin stond dat de Amsterdamse bevolking achter de strijd van ware vrijheid van hun magistraten stond.¹³⁹ Wellicht vond de Graaf van Portland dat Willem III moest laten merken dat hij het voor het zeggen had in de Republiek.

In het derde pamflet *Hollandt in last* wordt niet gesproken met welke staatsvorm de Republiek de meeste kans maakt op vrijheid ofwel vrede. Wel spreken de twee personages in het pamflet 'Mercurius en de Hollander' of Willem III wel stadhouder kon blijven nu hij koning van Engeland was geworden. Mercurius is op de hand van de Orangisten en vraagt aan de Hollander: 'Waarom hij terwijl Koning zijnde; geen Stadhouder zoude kunnen weezen, en zoo wel een stem in den raat mogen hebben, als voor dezen, of dunkt het uw niet mogelijk te wezen, dat hij nu de bekwaamheid zouden hebben, om de voordeelen van dezen Staat zoo wel waar te neemen als voor heen?'¹⁴⁰ Mercurius probeert hierbij de Hollander, die de Staatse partij vertegenwoordigt, er op te wijzen dat het Staatse argument dat Willem III niet Koning en stadhouder tegelijkertijd kan zijn onzinnig is, zolang Willem III zijn taken goed uitvoert.

De persoon achter Mercurius reageerde hiermee op de Staatsen die in 1690 het koningschap van Willem III als reden aanvoerde om de functie van stadhouder in de Republiek af te schaffen. Ze probeerde het wantrouwen jegens hem te voeden in pamfletten zoals *Amsterdam* waarin ze zeggen. 'In t'vreemde Rijck word wet en vryheit vroom hersteld: Ja Holland Zelfs raekt t'een en t'ander uyt

---

¹³⁴ Panhuysen, *De ware vrijheid*, 159.

¹³⁵ Za, 'Amsterdam', Knuttel catalogus 13477

¹³⁶ Za, 'De Vryheyt Doodkrank', Knuttel catalogus 13509

¹³⁷ Za, 'Request aen sijn hoogheyt, den heere prince van Orange', Knuttel catalogus 13529A

¹³⁸ Japikse, *Prins Willem III dl. II*, 297.

¹³⁹ Za, 'Amsterdam', Knuttel catalogus 13477

¹⁴⁰ Za, 'Hollandt in last omtrent de onlusten van Staat', Knuttel catalogus 13472

het veld.¹⁴¹ In het pamflet liet de schrijver het voorkomen alsof Amsterdam de enige redder was. 'Mijn Amsterdam alleen, 's lands toeverlaat en hoop. De voedster van 't gemeen, de moeder van Euroop'¹⁴². Het beviel de Staatsen, en in het bijzonder de Amsterdammers niet, dat Willem III meer macht kreeg door zijn koningschap. Hierdoor hoefde hij minder rekening te houden met de regenten in de Republiek en kon hij de steden onder druk zetten, bijvoorbeeld door alle handelsschepen uit een stad in Engeland in beslag te nemen.¹⁴³

3.6 Conclusie

In twee jaar tijd was er veel veranderd in de verhouding tussen Willem III en de Republiek. De expeditie die bekostigd was door de steden in de Republiek, Amsterdam in het bijzonder, had Willem III het koningschap van Engeland bezorgd. Deze toename van macht zorgde ervoor maakte Willem III meer onafhankelijk van de regenten uit de steden in de Staten. Hij was niet meer financieel van hen afhankelijk en had pressiemiddelen tot zijn beschikking als ze hem tegenwerkten. De expeditie had niet uitgepakt op de manier waarop de Staten Generaal en de inwoners van de Republiek hadden gehoopt.

Een goed voorbeeld hiervan is de disharmonie tussen de Orangistische Willem III en de Staatse Amsterdammers. Het conflict vond zijn oorsprong in 1684 en draaide voornamelijk om de conflicterende belangen van Willem III en Amsterdam. Dit kwam vooral naar voren op het gebied van buitenlandse politiek. Voordat Willem III het koningschap van Engeland had verkregen, waren Willem III en Amsterdam gelijkwaardig, en omdat beide partijen elkaar nodig hadden waren beiden gedwongen tot concessies.

Door het koningschap veranderde deze gelijkwaardige verhouding in het voordeel van Willem III. Amsterdam voelde zich niet beloond voor de bijdrage aan de expeditie. Daarnaast hadden de stad en haar inwoners het gevoel dat Willem III de Engelsen bevoordeelde. Dit riep weerstand op tegen Willem III en de Staatsen grepen terug op de retoriek van de "ware vrijheid". Daarnaast stuurde Amsterdam de nominatie van de schepenen niet naar Willem III.

Hoewel in het boek *Prins Willem* van Nicolas Japikse wordt beweerd dat Amsterdammers niet achter hun regenten stonden, blijkt dit niet uit de pamfletten uit 1690. Alle Staatse pamfletten lijken afkomstig uit Amsterdam. Hoewel volgens de overlevering de stad alleen bijval kreeg van Delft, leken ook de burgers van Rotterdam niet tevreden over de beslissingen van Willem III.

De diversiteit in de pamflettencollectie 1690 is groter dan die uit 1688. De eentonige stroom van lofzangen uit 1688 maken in 1690 plaats voor kritische pamfletten over Willem III. Er is in 1690 meer variatie in zowel visie als onderwerp. De inwoners van de Republiek hadden Willem III de voorgaande jaren gesteund en hoopte daarvan te profiteren, de verwachtingen hierop waren hoog. Het conflict met Amsterdam leek een teken aan de wand dat het vertrouwen in Willem III barsten begon te vertonen.

---

¹⁴¹ Za, 'Amsterdam', Knuttel catalogus 13477

¹⁴² Za, 'Amsterdam', Knuttel catalogus 13477

¹⁴³ Japikse, *Prins Willem III dl II*, 295.

4. Conclusie

Het Tweede Stadhoudersloze tijdperk dat aanvangt na de dood van Willem III is geen complete verassing. De populariteit van Willem III in de Republiek is sinds zijn koningschap tanende. Tegelijkertijd met deze dalende populariteit van de persoon Willem III daalt ook het enthousiasme over de functie stadhouder in de Republiek. Dit geeft de Staatse partij de mogelijkheid om in 1702 het stadhouderschap af te schaffen en een "pure" Republiek te besturen.

Het gemak waarmee de Staatse regenten in 1702 het stadhouderschap af kunnen schaffen is opvallend. Het bewijst dat de inwoners van de Republiek op zijn minst onverschillig waren over Willem III en de verandering gelaten ondergaan. De Republiek was weliswaar geen democratie, maar de inwoners van de Republiek waren zeker niet 'willoos en redeloos' zoals Michiel Reinders in zijn proefschrift *Printed Pandemonium* aantoonde. Het zou onverstandig zijn geweest van de regenten om de wens van de inwoners van de Republiek te negeren.

De desinteresse van de inwoners van de Republiek die in 1702 bijdraagt aan de afschaffing van het Tweede Stadhoudersloze tijdperk is opmerkelijk als het vergeleken wordt met het enthousiasme over Willem III in 1688. Ondanks dat in dit jaar bijna alle pamfletten positief zijn over Willem III moet er rekening mee worden gehouden dat dit geen representatie was van de werkelijkheid. De inhoud van pamfletten werd namelijk sterk beïnvloed door de commercie en propaganda.

In 1688 verspreidde de Orangisten en Willem III pamfletten waarin de motivering voor de expeditie werd toegelicht. Deze motivering was van religieuze aard. Willem III werd neergezet als de redder van staat en kerk. Economische redenen werden niets vermeld, evenals over de financiering van de expeditie. Ook werd in deze pamfletten benadrukt dat het Engelse volk enthousiast was over de komst van Willem III. Kortom, er werd alles aan gedaan om de inwoners van de Republiek enthousiast te maken en blijven over Willem III en zijn expeditie.

De inwoners van de Republiek waren over het algemeen positief over Willem III in 1688. Er waren uitzonderingen, bijvoorbeeld regenten van de Staatse partij. Toch steunden ook zij Willem III in 1688, omdat het ook in hun belang was dat er zo snel mogelijk stabiliteit in Europa kwam. Daarnaast verschaftte de expeditie van Willem III de Republiek internationaal veel aanzien.

Het omslagpunt van enthousiasme over Willem III naar desinteresse van de inwoners van de Republiek ligt duidelijk na de kroning van Willem III in 1689. Vanaf dat moment kregen de inwoners van de Republiek het gevoel dat Willem III niet de belangen van de Republiek vertegenwoordigde. Willem III gebruikte zijn vergrote macht niet om de economie van de Republiek uit het slop te halen, maar ging juist geldverslindende oorlogen aan die de economie van de Republiek nog meer schade toebracht.

Hierdoor daalde de populariteit van Willem III in de Republiek en raakte hij in 1690 verwickeld in een conflict met de stad Amsterdam over de lijst met de nominaties van schepenen. Door deze disharmonie groeit de aanhang van de Staatse partij. Dit is terug te zien in de diversiteit in meningen geuit in de pamfletten uit 1690. Er is meer ruimte voor kritiek op de al geruime tijd afwezige Willem III.

Willem III heeft nooit het juk van zijn onbetrouwbare vader af kunnen werpen. Hij heeft hard moeten werken om carrière te maken, daarbij werd hij afwisselend op handen gedragen en verguist door de

inwoners van de Republiek. Het koningsschap had een negatieve invloed op de mening van de bewoners van de Republiek. Willem III was vaak afwezig en niet bereid de Republiek bevoordelen als koning van Engeland. Wellicht dacht Willem III te internationaal. Het koningsschap van Willem III en de gevolgen daarvan zijn zeker van invloed geweest op de beslissing van de regenten in 1702 om geen nieuwe stadhouder aan te stellen.

Bronnenlijst

- Za, 'Amsterdam Alleen 't spits voor de Vryheydt' 1690. Knuttel catalogus 13477
- Za, 'Copy van een brief. Gschreven uyt Antwerpen den 9 december' 1688 Knuttel catalogus 12833A
- Za, 'De Vryheydt Doodkrank, tot Amsterdam. Burgerklagt' 1690. Knuttel catalogus 13509
- Za, 'Hollandt in last omtrent de onlusten van Staat' 1690. Knuttel catalogus 13472
- Za, 'Ter eeren van zijn Alderdoorlugtigste Hoogheyd Wilhelm de III. Prince van Orange' 1688 Knuttel catalogus 13031
- Za, 'Trouwhertige waerschouwingh van Broeder Evert, Aen Broeder Knelis, Over de Nieuwe Tijding uyt Engeland' Knuttel catalogus 12964
- C. Indise-Raven, *Nadere consideratie*, 1690 Knuttel catalogus 13360
- Za, *Request aen sijn hoogheydt, den heere prince van Orange*, 1690 Knuttel catalogus 13529A

Literatuurlijst

- Bachrach, A.G.H., Sigmond, J.P. en Veenendaal jr., A.J. (red.), *Willem III. De Stadhouder-Koning en zijn tijd* (Amsterdam 1998)
- Bastiaanse, R. en Bots, H., *Glorieuze Revolutie. De wereld van Willem & Mary* (Den Haag 1988)
- Blaak, J., *Geletterde levens. Dagelijks lezen en schrijven in de Vroegmoderne Tijd in Nederland. 1624-1770* (Hilversum 2004)
- Blok, D.P e.a. (red.), *De Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Bussum 1980)
- Blom, J.C.H. en Lamberts, F. (red.), *History of the Low Countries* (New York 1999)
- Baxter, SB., *William III* (Londen 1966)
- Bruin, G. de, *Geheimhouding en verraad. De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek 1600 – 1750* (Den Haag 1991)
- Claydon, *William III* (Londen 2002)
- Claydon, T., *William III and the godly revolution* (Cambridge 1996)
- Cortenraede, L., *De Wijkse Regenten: van Timmerman tot Rentenier* (Utrecht 1983)
- Deen, F., Onnekink, D. en Reinders, M. (ed.), *Pamphlets and politics in the Dutch Republic* (Leiden 2011)
- Deursen, A.Th. van, *De last van veel geluk: De geschiedenis van Nederland 1555 – 1702* (Amsterdam 2004)
- Dillon, P., *The last revolution. 1688 and the creation of the modern world* (Londen 2006)
- Dreiskämper, P., *Aan de vooravond van de overtocht naar Engeland. Een onderzoek naar de verhoudingen tussen Willem III en Amsterdam in de Staten van Holland, 1685 – 1688* (Utrecht 1996)
- Frijhoff, W. en Prak, M. (red.) *Geschiedenis van Amsterdam. Zelfbewuste Stadstaat 1650 – 1813* (Amsterdam 2005)
- Fruin, R., *Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek* (Den Haag 1922)
- Geyl, P., *The Netherlands in the Seventeenth Century. Part Two 1648-1715* (Londen 1964)
- Horst, H. van der, *Nederland. De Nederlandse geschiedenis van de prehistorie tot nu* (Amsterdam 2000)

- Horwitz, H., *Parliament, policy and politics in the reign of William III* (Manchester 1977)
- Israel, J.I., *The Dutch Republic. Its rise, greatness and fall. 1477-1807* (Oxford 1995)
- Japikse, N., *Prins Willem III. De Stadhouder-Koning deel I* (Amsterdam 1930)
- Japikse, N., *Prins Willem III. De Stadhouder-Koning deel II* (Amsterdam 1930)
- Kilpatrick, C., *William of Orange. A dedicated life. 1650 – 1702* (Belfast 1998)
- Knuttel, W.P.C., *De toestand der Nderlandsche Katholieken tn tijd der Republiek deel II* (Den Haag 1894)
- Kurtz, G.H., *Willem III en Amsterdam. 1683 – 1695* (Utrecht 1928)
- Mak, G. e.a., *Verleden van Nederland* (Amsterdam 2008)
- Mijers, E. en Onnekink, D. (ed.), *Redefining William III. Impact of the King-Stadholder in International Context* (Aldershot 2007)
- Panhuysen, L., *De ware vrijheid. De levens van Johan en Cornelis de Witt* (Amsterdam 2005)
- Perlot, T., *De Staten van Utrecht en Willem III. De houding van d Staten van Utrecht tegenover Willem III tijdens het eerste Stadhouderloze tijdperk 1650 – 1672* (Utrecht 2000)
- Pincus, S., *1688. The first modern revolution* (New Haven 2009)
- Price, J.L., *Dutch Society 1588 – 1713* (Harlow 2000)
- Roorda, D.J., *Rond Prins en Patriciaat. Verspreide opstellen door D.J. Roorda* (Weesp 1984)
- Rose, C., *England in the 1690s: Revolution, Religion and war* (Oxford 1999)
- Stern, J., *Orangism in the Dutch Republic in word and image. 1650 – 1675* (Manchester 2010)
- Troost, W., *Stadhouder-Koning Willem III. Een politieke biografie* (Hilversum 2003)

Artikelen

- Boer, H. den en Israel, J.I., 'William III and the glorious Revolution in the eyes of Amsterdam Sephardi writers: the reactions of Miguel de Barrios, Joseph Penso de la Vega and Manuel de Leão' in: in: Israel, J.I. (ed.), *The Anglo-Dutch moment. Essays on the Glorious Revolution and its world impact* (Cambridge 1991)
- Brugmans, H., 'Willem III en zijn jongste biograaf', *Tijdspiegel* (1902) deel I
- Clark, G.N., 'The Dutch missions to Engeland in 1689' *The English Historical Review* oktober 1920 Vol. 35. No 140.
- Israel, J.I., 'England, the Dutch, and the struggle for Mastery of World Trade in the Age of the Glorious Revolution 1682 – 1702' in: Hoak, D. en Feingold, M. (ed.), *The world of William and Mary. Anglo-Dutch perspectives on the Revolution of 1688 – 89* (Stanford 1996)
- Hayton, D.W., 'Williamite Revolution in Ireland, 1688 - 91' in: Israel, J.I. (ed.), *The Anglo-Dutch moment. Essays on the Glorious Revolution and its world impact* (Cambridge 1991)
- Onnekink, D., 'William III, the Stadholder-King. A political Biography by W. Troost' *The journal of Modern History* (2007) volume 79, No 4
- Rietbergen, P.J.A.N 'A fateful alliance? William III and England in Dutch historiography. 1688-9 to 1988-9' in: *The Anglo-Dutch Moment* (Cambridge 1991)
- Slechte, C.H., 'De propagandacampagnes voor Koning-Stadhouder Willem III. Een verkenning' in: *Jaarboek Oranje-Nassau museum 2002* (Den Haag 2002)
- Panhuysen, L., 'De grote bruggenbouwer' *Historisch Nieuwsblad* (2011) nr. 2

Internetbronnen

- Britannica Encyclopædia 'Navigation-Acts'
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/406991/Navigation-Acts> laatste wijziging
onbekend, geraadpleegd 2 augustus 2011
- Review Printed Pandemonium http://www.despinoza.nl/spinoza/leven/het_recht.shtml
laatst gewijzigd op 29 november 2008, geraadpleegd op 23 augustus 2011.